

Kritike, prikazi, osvrti

Alun MUNSLOW, *The Routledge companion to historical studies* (London/New York: Routledge, 2002), 271 str.

Alun Munslow profesor je povijesti i teorije povijesti na engleskom sveučilištu Staffordshire. Do prvog izdanja *Companiona* 2000. njegova najpoznatija knjiga bila je *Deconstructing History* (1997), a nakon drugog izdanja *Companiona* (2002) Munslow je objavio još nekoliko zapaženih knjiga: *The New History* (2003), *The Nature of History Reader* (zajedno s Keith Jenkins, 2003), *Experiments in Rethinking History* (zajedno s Robertom Rosenstoneom, 2004). Britanskim i američkim povjesničarima i teoretičarima povijesti Munslow je prije svega poznat kao urednik časopisa *Rethinking History: The Journal of Theory and Practice* (izdavač Routledge), koji tri puta godišnje izlazi od 1997. godine. Iako nije dostigao visoku kvalitetu časopisa *History and Theory*, trenutno najboljeg teorijskog časopisa na historiografskoj sceni, *Rethinking History* danas je uz *History and Theory* glavno mjesto najproduktivnijih teorijskih rasprava i polemika. Uz promišljanja mladih povjesničara i teoretičara, koji u svojim metodološkim i teorijskim raspravama analiziraju raznolike pristupe istraživanja povijesti, u časopisu se objavljuju i radovi poznatih teoretičara povijesti i povjesničara kao što su: Hayden White, Frank Ankersmit, Keith Jenkins, Dominick LaCapra, Peter Burke, John H. Zammito, Allan Megill i Robert Eaglestone.

Uredničko iskustvo u *Rethinking History* dodatno je pomoglo Munslowu u sagledavanju i promišljanju teorijskih problema i pojmova suvremene historiografije koje je on prezentirao u svom metodološkom priručniku za proučavanje povijesti. *Companion to historical studies* pisan je kao interdisciplinarni priručnik koji čitatelje uvodi u problematiku suvremene teorije povijesti. Munslow svoj *Companion* započinje uvodnim poglavljem «Povijest danas: kritička perspektiva» u kojem daje prikaz razvoja povijesti kao discipline od modernističke do postmodernističke epistemološke paradigme. Nakon uvodnog eseja u priručniku su na kritički način detaljno obrađeni ključni pojmovi vezani uz metodološka i teorijska pitanja suvremene historiografije, filozofije povijesti, kritičke teorije, epistemologije i kulturne teorije (a priori/a posteriori, autor, činjenica, dekonstrukcijska povijest, diskurz, događaj, dokaz, empirizam, epistema, epistemologija, *emplotment*, forma i sadržaj, hermeneutika, historijsko objašnjenje, historiografska imaginacija, historiografija, historicizam, intencionalnost, istina, izvod zaključka, klasa, konstrukcijska povijest, koncepcija, kontinentalna filozofija, kulturna povijest, liberalni humanizam, lingvistički obrat, metanarativnost, metafizika, modernizam, objektivnost, ontologija, pozitivizam, postmoderna, pripovijedanje, prosvjetiteljstvo, rekonstrukcijska povijest, relativizam, strukturalizam, teleologija, trop, učinak stvarnosti, uzročnost i ženska povijest). Pored detaljne analize ključnih pojmova Munslow u svom *Companionu* daje i prikaz ideja, za njega važnih, filozofa i teoretičara koji su svojim teorijama i filozofskim promišljanjima utjecali na suvremenu historiografiju i teorije povijesti (Roland Bar-

thes, E.H. Carr, R.G. Collingwood, Benedetto Croce, Jacques Derrida, Geoffrey Elton, Michel Foucault, G.W.F. Hegel, Immanuel Kant, Friedrich Nietzsche, Richard Rorty, Giambattista Vico i Hayden White). Nakon svakog obrađenog pojma i filozofa Munslow predlaže literaturu za daljnje čitanje pomoću koje se čitatelj detaljnije može upoznati s određenom problematikom. Bibliografija na kraju *Companiona* je pozamašna, oko trideset stranica, i sadrži gotovo sve za historiografiju važnije suvremene metodološke i teorijske knjige i radove objavljene u Velikoj Britaniji i SAD-u do 2000. godine.

Munslow se u predgovoru *Companiona* jasno izjašnjava o svojoj teorijskoj poziciji, a to je pozicija epistemološkog skeptika koja proizlazi iz njegove postempirističke vizure. No iz te pozicije ne proizlazi isključivost u odabiru i obradi pojmova i filozofa već ona *Companionu* daje određenu kritičku distancu. Prema Munslowu suvremena britanska i američka historiografija okvirno se može podijeliti na tri pristupa povijesti, a to su: rekonstrukcijska povijest, konstrukcijska povijest i dekonstrukcijska povijest. Svaka od te tri povijesti nije homogena jer je prožeta različitim pristupima, ali povjesničare u svakoj od njih povezuju zajedničke temeljne pretpostavke. Rekonstrukcijski povjesničari polaze od pretpostavke da je prošla stvarnost u potpunosti spoznateljiva i da ju je moguće rekonstruirati. Ta realistička rekonstrukcijska paradigma proizvod je modernističkog shvaćanja povijesti. Modernistička povijest, koja svoje porijeklo ima u prosvjetiteljstvu, kao disciplina utemeljena je na empirizmu i pozitivizmu. Epistemološkim obratom modernistička historiografija u spoznajnom je subjektu dobila legitimitet za objektivnu spoznaju prošle stvarnosti. Teorija korespondencije (slaganje mišljenja i zbilje), dominantna u filozofiji od Aristotela do Hegela, imala je ključno mjesto u poimanju istine u

modernističkoj historiografiji koja je polazila od pretpostavke da je prošla stvarnost u potpunosti spoznateljiva ako se poštuje određena racionalistička procedura (kritika izvora, pravila dokazivanja, uzročno-posljedične veze, itd.).

Tu modernističku subjektocentričanu poziciju u pitanje je dovela postmoderna teorija koja je lingvističkim obratom napravila odmak od epistemološke k narativističkoj problematici u teoriji povijesti. Postmoderni teoretičari su ukazali na niz nedostataka u tradicionalnoj koncepciji objektivnosti i osporili mogućnost egzaktne spoznaje u povijesti. Oni su upozorili na višestruku uvjetovanost povijesnih istraživanja koja proizlazi iz socijalne i institucionalne pozicionalnosti samih povjesničara. Iza proklamirane objektivnosti otkrili su niz čimbenika koji su ograničavali i usmjeravali povijesna istraživanja (ideologija, publika, osobni interesi, akademska zajednica, politički interesi, kritika, ekonomski interesi itd.). Budući istraživanja povijesti ovise o perspektivi, stajalištima i pretpostavkama povjesničara za dekonstrukcijsku povijest značenje povijesnih događaja nikada nije jednoznačno utvrđeno, stoga povjesničari neprekidno moraju biti svjesni svoje interpretativne uvjetovanosti te kritički preispitivati svoja stajališta i pretpostavke. Na dekonstrukcijsku povijest najviše je utjecao Jacques Derrida, koji je iz svoje postmoderne filozofske perspektive ukazao na to da ni jedna interpretacija nije apsolutna nego je uvijek otvorena zbog nestalnosti i neodređenosti značenja. Osim njegove filozofije, na određivanje glavnih teorijskih tema dekonstrukcijske povijesti (odnos znanja i moći, narativistička problematika, odnos teksta i konteksta, odnos retorike i politike, problem subjektocentrične pozicionalnosti itd.) znatno su utjecali Foucaultov poststrukturalizam i Whiteov lingvistički obrat.

Za razliku od rekonstrukcijske povijesti, koju karakterizira određeni naivni

realizam, konstrukcijska povijest kasnog modernizma prihvaća određene spoznaje postmoderne kritike i sklona je teorijskom dijalogu, a i sama se razvila u interdisciplinarnom prožimanju sa sociologijom, antropologijom i socijalnom filozofijom. Konstrukcijski su povjesničari i povjesničarke (npr. Joyce Appleby, Lynn Hunt i Margaret Jacob) svjesni nedostataka historiografske spoznaje koji proizlaze iz povjesničarve subjektne pozicije, također su svjesni načina na koji se konstruiraju historiografske činjenice, ali pri tome za razliku od dekonstrukcijskih povjesničara ne dovode u pitanje povezanost historiografskih činjenica s prošlom zbiljom. Odnos zbilje i pripovjedanja odnosno pitanje prozirnosti teksta izvora i njegove veze sa zbiljom jedna je od glavnih tema u polemici između re/konstrukcijskih i dekonstrukcijskih povjesničara i teoretičara. Vidi npr. polemiku između Pereza Zagorina i Keith Jenkins u *History and Theory* (Perez Zagorin, «History, the referent, and narrative: Reflections on postmodernism now», *History and Theory*, veljača 1999; Keith Jenkins, «A postmodern reply to Perez Zagorin»; Perez Zagorin, «Rejoinder to a postmodernist», *History and Theory*, svibanj 2000).

Na našoj historiografskoj sceni jedino se Mirjana Gross detaljnije bavila suvremenom teorijskom problematikom u knjizi *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja* (Zagreb, 1996). Ona u toj knjizi daje pregled razvoja historiografije od njenih grčkih početaka do suvremenih historiografskih škola. Uz detaljan prikaz raznih pravaca u historiografiji autorica je dala i pregled svih za historiografiju relevantnih ideja filozofa i sociologa, koji su sa svojim filozofskim i sociološkim teorijama utjecali na razne pravce unutar historiografije. U zadnjem dijelu knjige u kritičkom dijalogu sa suvremenim teorijama autorica promišlja osnovna pitanja historijskog istraživanja i znanstvenog postupka (pitanje metodologije, pitanje objek-

tivnosti, problem interpretacije itd.). Koliko je naša historiografska scena nezainteresirana za teorijsku problematiku pokazuje činjenica da nije objavljena nijedna ozbiljnija recenzija *Suvremene historiografije*. Površne kritike te knjige samo su pokazale koliko su naši povjesničari neupućeni u suvremenu metodološku problematiku. Pored knjige Mirjane Gross izdvojio bih još dva rada naših povjesničarki koje se bave odnosom postmoderne teorije i suvremene historiografije (Zdenka Janeković Römer, «Povijesna spoznaja i metodologija povijesti u postmoderni» *Radovi – Zavoda za hrvatsku povijest* 32-33 (1999-2000), 203-221.; Nada Kisić Kolanović, «Historiografija i postmoderna teorija pripovjedanja: Hayden White i Dominic LaCapra» *Časopis za suvremenu povijest* 1 (2003), 217-234.). Ova dva rada, uz knjigu Mirjane Gross, mogu mladim povjesničarkama i povjesničarima poslužiti kao dobar uvod u suvremenu historiografsku problematiku.

Nedostatak priručnika sličnog *Companionu* kod nas djelomično može zamijeniti i *Pojmovnik* književnog teoretičara Vladimira Bitija (*Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb, 2000). Povjesničarima bi u promišljanju suvremene historiografske problematike svakako mogli pomoći određeni pojmovi iz *Pojmovnika* kao što su: autobiografija, autor, dekonstrukcija, diskontinuitet, diskurz, događaj, drugi, duhovna povijest, epistema, genealogija, hermeneutika, historizam, identitet, ideologija, indeks, institucija, interpretacija, kontekst, kritička teorija, kulturalni materijalizam, marksistička kritika, mentalitet, mit, moć, nesvjesno, opreka, periodizacija, poetika, polje, postkolonijalna kritika, postmoderna, poststrukturalizam, povijest, praksa, prikazivanje, pripovjedanje, psihoanalitička kritika, razlika, razumijevanje, retorika, semiotika, sistem, struktura, strukturalizam,

subjekt, sustav, tekst i značenje. Pored *Pojmovnika* Biti je u svojoj knjizi *Strano tijelo Pri/povijesti: Etičko-politička granica identiteta* (Zagreb, 2000), koja se sastoji od 12 radova, na jednoj zahtjevnijoj teorijskoj razini kritički propitao najvažnije probleme koji povezuju suvremenu teoriju povijesti sa suvremenom teorijom književnosti (npr. povijest kao diskurz, odnos povijesti i književnosti, problem historiografske fikcije, problem periodizacije, odnos starog i novog historizma, problem interpretacije itd.).

The Routledge companion to historical studies i slični priručnici trebali bi postati zastupljenije štivo među našim povjesničarima i povjesničarkama i to ne samo radi dobivanja skraćenih informacija o određenoj historiografskoj problematici već prije svega zbog opsežne bibliografije koja se nalazi u sklopu njih, a čije iščitavanje zahtjeva svako ozbiljnije proučavanje povijesti.

Dinko Župan

Jacques BARZUN, *Od osvita do dekadencije: 500 godina zapadne kulture: Od 1500. do danas* (Zagreb: Masmedia, 2003), 1078 str.

Niz događaja i procesa od velikog povijesnog značaja koji su se zbili ili započeli u kratkom vremenskom razdoblju kojeg središte čini 1500. godina označili su početak perioda obično nazivanog Novim vijekom. S početkom Novog vijeka započeo je proces uzdizanja europskih zemalja zapadnog kršćanstva na tron svjetske moći. Dugo razdoblje zapadnjačke globalne dominacije proizašlo je iz događajnog konglomerata kojeg su podjednako činili i obilježili otkriće Novog svijeta, humanizam, reformacija i

apsolutizam, a naprasno je završilo u krvavom orgijanju Prvog svjetskog rata. Iz rata su, baš kao u kakvom holivudskom filmu, u sjajnom oklopu materijalne i vojne moći izašle Sjedinjene Američke Države kao jedina svjetska sila koja može svakome određivati manire ponašanja. No, budući da su SAD produkt zbivanja na zapadu Europe tijekom 17. i 18. stoljeća te budući da one baštine dobar dio europske kulturne i političke tradicije, postavlja se pitanje da li je razdoblje globalne dominacije zapada završeno ili je tek središte premješteno na drugu stranu Atlantika. Odgovor se može naći ako se analiziraju temeljni politički, socijalni, gospodarski i kulturni trendovi u stoljetnim vremenskim odsječcima. Tko bi mogao bolje odgovoriti na to pitanje od osobe koja je desetljećima živjela u sriema europskog i američkog političkog i kulturnog establišmenta. Još ako je ta osoba i vrhunski znanstvenik kao što je Jacques Barzun teško da bi se našla kompetentnija osoba da razriješi dilemu. Odgovor je pokušao dati upravo Barzun, jedan od najznačajnijih svjetskih proučavatelja kulturne povijesti, u svojoj obimnoj knjizi *Od osvita do dekadencije*. No, kako je kulturna povijest tek dio strukture raznoraznih događaja i procesa koji su se zbivali kroz vrijeme proučavanje samo jednog od brojnih aspekata prošlosti obično daje tek parcijalnu sliku te onemogućava puno razumijevanje povijesti, ali posredno i današnjice. Stoga bi se Barzunovo djelo prije moglo nazvati strukturalnom povijesti nego tek kulturnom povijesti novovjekovlja. Potvrdu tome možemo naći već u organizaciji knjige. Naime, autor novovjekovlje promatra kroz četiri razdoblja, organizirana u poglavlja, koja obilježavaju događaji od velikog društvenog i intelektualnog značaja. Tako prvo razdoblje traje od Luthera do Newtona, drugo od Luja XIV. do giljotine tj. Francuske revolucije, treće od Goethea do izložbe u newyorškoj oružarnici, a četvrti ostatak našeg vreme-

na. Pretvorimo li Barzunove oznake u klasičnu kronologiju dolazimo do toga da prvo poglavlje opisuje razdoblje od 1500. do 1600., drugo od 1661. do 1789., a treće od 1790. do 1920. Upravo ovako iskazana Barzunova periodizacija možda ponajbolje otkriva način njegova promišljanja povijesti. Naime, rupe u kronologiji te stanovita vremenska podudaranja znakoviti su i pokazuju da autor vremenske granice kroz kronologiju smatra više fluidnim i arbitrarnim nego čvrsto zadanim. Jer dobro je znano da Martin Luther na pozornicu povijesnog pamćenja stupa 1517. s 95 teza i eventualnim čekićem, ali Barzun njegovim vremenom smatra već doba od 1500. godine. Pritom to doba ne karakterizira, tj. autor ne ističe, prilike u crkvi i društvu već su teze rezultat života njihova autora, a njihov široki odjek rezultat je činjenice da je Europa napravila civilizacijski iskorak, tj. da je izumljen tisak. I zaista, ispravno uočava Jacques Barzun, da nije bilo malih, pomičnih Gutenbergovih slova Lutherova reforma mogla je propasti kao i niz sličnih iz dva stoljeća duge reformatorske tradicije. Tek činjenica da je Lutherov programatski i reformatorski tekst mogao biti lako umnožen i distribuiran učinila je to da je do revolucije uistinu i došlo. Klerikalno-antiklerikalno, uloga protestantske revolucije u povijesti zapada, pozicija pojedinca u tom vremenu teme su koje dominiraju prvim poglavljem. Upravo takvo promišljanje, prisutno u čitavoj knjizi, koje obilježavaju realne teze, trajno propitivanje i odmak od uobičajnih svaćanja i tradicionalnih obrazaca znanstvenog rezoniranja daju djelu fini šarm koji čitanje ove tisućstranične, eruditske knjige pretvara u zabavnu avanturu kakvu pružaju vrhunci beletrističke produkcije.

Duboko razmišljanje o kronologiji jasno se očitava i u drugom poglavljju kojem je tema barok i apsolutizam, tj. Monarhijska revolucija. Naime, kako i sam autor priznaje, početke baroka moguće je vidjeti još u djelima Cara-

vaggia, a apsolutnu moć vladara moguće je prepoznati još u šakama Filipa II. i Henryja IV., tj. tijekom druge polovice 16. stoljeća, Barzun smatra da je pravi barok prisutan tek u Rubensovom ciklusu posvećenom životu Marije de' Medici, a nacija-država tek u vrijeme vladavine unuka Henryja IV., Louisa IV. Čitajući knjigu gotovo da se dobiva dojam da je povijest zbir osobnih povijesti pojedinca, budući da ovo djelo impregnira niz egohistorija. Čini se da Barzun dijeli mišljenje s Williamom Jamesom koji je rekao: "Čovječanstvo ne čini ništa osim preko inicijative izumitelja, velikih ili malih, dok mi ostali oponašamo. Pojedinci pokazuju put, stvaraju obrasce. Suparništvo tih obrazaca čini povijest svijeta." Pojedinci koji čine mrežu drugog poglavlja brojni su: Rubens, Molière, Saint-Evermond, Le Chevalier Gluck, enciklopedisti...

U prva dva poglavlja autor je opisao put zapadne civilizacije terminima primitivizam i emancipacija, a druga dva poglavlja mogu se svesti pod termine individualizam, analiza, apstrakcija. Vrijeme opisano u ovim poglavljima obilježavaju snažni pojedinci, jak razvoj tehnike, sužavanje svijeta, globalni sukobi u središtu kojih je redovito zapad te demokracija. Upravo s pojmom demokracije knjiga završava, ali završetak potvrđuje početak, tj. ista lucidnost kojom Barzun analizira pojave s početka 16. stoljeća prisutna je i u promišljanju fenomena 20. stoljeća. Pišući o demokraciji Barzun ističe: "*Demokracija* znači vladavinu cijelog naroda – gradsku skupštinu na kojoj svi raspravljaju i glasuju. Takvih nije bilo. Pravo ime, kad je bilo zasluženo, trebalo je glasiti *predstavnička vlast*. Daljnjim klizanjem značenja, demokratsko se stalo rabiti kao pohvala raznoraznim stvarima – restoranu s 'demokratskim cijenama' ili osobi koja se ponaša 'vrlo demokratski'. Zbog jasne misli o etosu tog razdoblja u

opadanju, govorit ćemo dalje *demotički*, što znači 'od naroda, narodno'. A u tom demotičkom sustavu razvile su se osobine koje karakteriziraju zapad danas: dominacija nad globalnom zajednicom, rat kao sredstvo postizanja cilja, obaveza blagostanja, dekadencija...

Premda sâm Jacques Barzun aludira na Schedela, autora *Nürnberške kronike*, djela napisanog 1493. u kojem se govori o kraju šestog od sedam doba čovječanstva, od Barzuna nećemo dobiti odgovor da li je došao kraj i sedmom te da li ima i osmo te naredna doba jer on je prije svega povjesničar koji pokušava "rasplesti zamršeno klupko što ga je ispreplelo djelovanje muškaraca, žena i tinejdžera (njih ne smijemo zaboraviti), čije su želje pokretačka snaga povijesti. Materijalni uvjeti se prepleću, rezultati su neočekivani, pa ne može biti nekog jedinstvenog ishoda."

No, jedno je sasvim jasno, a to je da djelo Jacquesa Barzuna predstavlja jedan od vrhunaca historiografije koje opisuje razdoblje europske dominacije svijetom. Knjiga koja je proizvod autorovog cjeloživotnog iskustva i proučavanja, djelo koje u sebi sažima stoljeća europske i svjetske povijesti i koje je protkano desecima citata koji opisuju duh vremena u kojem su nastali može i smije primiti samo pohvale i preporuke najširem čitateljskom krugu koji će neovisno o naobrazbi lako čitati Barzuna. Stil kojim je knjiga pisana uljuljat će svakoga u vrijeme o kojem piše, a i stručni čitatelj naći će tek nekoliko pogrešaka o kojima se niti ne isplati pisati.

Ivančica Marković Matanović

Alenka CEDILNIK, *Ilirik med Konstantinom Velikim in Teodozijem Velikim. Balkansko-podonavski prostor v poročilih Atanzija, Hilarija, Sokrata Sholastika, Sozomena, Teodoret in Filostorgija* (Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2004), 388 str.

Radovi slovenskih povjesničara Jaroslava Šašela, Rajka Bratoža ili Marjete Šašel Kos posvećeni kasnoj antici dobro su poznati hrvatskim istraživačima toga povijesnog razdoblja kao nezaobilazni prinosi koji svojom vrsnoćom stoje uz bok najboljim rezultatima današnje svjetske historiografije u tom području. Toj se skupini imena sada pridružuje i mlada povjesničarka Alenka Cedilnik (rođena 1970) s ljubljanskoga Filozofskog fakulteta, objavljujući na osnovi svoje doktorske disertacije opsežnu i uzorno temeljitu knjigu o povijesti Ilirika ili "balkansko-podunavskog prostora" u 4. stoljeću. Pod Ilirikom autorica razumije najširi opseg toga upravnog i zemljopisnog pojma koji je on u sklopu Rimskoga Carstva poprimio upravo tijekom 4. stoljeća, što će reći i Zapadni Ilirik (ili Panonsku dijecezu, koju su osim Panonije tvorili i Norik i Dalmacija) i Istočni Ilirik (to jest dijeceze Daciju i Makedoniju, s ukupno 12 provincija).

Okosnicu knjige čini sustavna analiza djela šestorice odabranih crkvenih povjesničara iz 4. i prve polovice 5. stoljeća. Od njih su petorica pisali grčki i živjeli u istočnim dijelovima Carstva: aleksandrijski biskup i istaknuti teolog Atanzije, Sokrat iz Carigrada, Teodoret iz Antiohije, Filostorgij iz Kapadokije (sva su trojica potonjih bili nastavljači začetničkog djela "oca crkvene povijesti", Euzebija iz Cezareje) i carigradski odvjet-

nik Sozomen iz Gaze, koji je proširio i preradio Sokrata. Latinski je pisao i na zapadu živio jedan, Hilarije, biskup Piktavija (Poitiers u Francuskoj). Središnja tema crkvene povijesti 4. stoljeća, osim preobrazbe kršćanstva iz marginalne i progonjene u povlaštenu državnu religiju, jest raskol između heretičkog arijanskog i pravovjernog nicejskog naučavanja o naravi božanskog Trojstva. U toj su velikoj kontroverziji, od nabrojanih pisaca, Atanazije i Hilarije i sami izravno sudjelovali na pronicejskoj strani. Među najustrajnije pristaše arijanstva svrstali su se upravo pojedini biskupi iz Ilirika, osobito iz Druge ili Sirmijske Panonije. Stoga se djela nabrojanih crkvenih pisaca u velikoj mjeri tiču upravo onodobne prošlosti Slavonije i Srijema. Crkvena su previranja bila tijesno povezana s političkim prilikama u Carstvu pa tako ti pisci izvješćuju i o događajima poput pobjede proarijanskog cara Konstancija II. nad uzurpatorom Magnencijem 351. kod Murse (Osijek).

Cedilnik je knjigu ustrojila kao niz odabranih navoda iz šestorice pisaca koji se tiču Ilirika, poprativši svaki navod detaljnim komentarom, međusobnim usporedbama i uklapanjem u širi povijesni kontekst kako ga poznaje današnja povijesna znanost. Ukupno je na taj način autorica izdvojila 222 duža ili kraća ulomka iz djela šestorice historioografa, donoseći svaki u grčkom ili latinskom izvorniku prema najboljim kritičkim izdanjima i u slovenskom prijevodu; potonji je, kao što u kratkom predgovoru knjizi ističe Rajko Bratož, “nezaobilazan dio rasprave jer na najjasniji način otkriva autoričino razumijevanje dvojbene i zamršenih mjesta” u izvorima. Ulomci su grupirani u znatno manji broj (34) poglavlja, od kojih se svako tiče određenoga krupnijeg događaja ili tematske cjeline. Poglavlja su poredana kronološki, tvoreći tako u isti mah i sintetski prikaz povijesti Ilirika od razdoblja Konstatintinova učvršćivanja carske vlasti (312-324) do

Teodozijeve kaznenog pokolja nad građanstvom Tesalonike (390). Osim toga opsežnog središnjeg dijela (str. 27-344), knjiga sadrži još i: uvod, u kojem se prikazuje dosadašnja recepcija šestorice crkvenih povjesničara u slovenskoj historiografiji; poglavlje s njihovim biografijama; zaključak; njemački sažetak; mali rječnik ključnih teoloških pojmova 4. stoljeća; bibliografiju izvora i literature; kazala; i na nutarnjoj strani korica zemljovide Rimskoga carstva i Ilirika u 4. stoljeću.

Kao što autorica na koncu zaključuje, podaci sadržani u djelima Atanazija, Hilarija, Sokrata Skolastika, Sozomena, Teodoretta i Filostorgija nisu nipošto sve što se dandanas zna o povijesti Ilirika u 4. stoljeću, ali su u svakom slučaju velik dio te cjeline; slično se može reći i o knjizi Alenke Cedilnik, koja, ne pretendirajući biti sintezom crkvene i političke povijesti iliričkih provincija u tome prijelomnom i zamršenom stoljeću, uistinu nudi mnogo toga što se od takve sinteze očekuje.

Stanko Andrić

Franjo RAČKI, *Bogomili i Patareni*, priredio Franjo Šanjek (Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2003), 253 str.

Rasprava hrvatskog povjesničara Franje Račkog (1828 -1894.) “*Bogomili i Patareni*” bez sumnje je najpoznatiji i najutjecajniji historiografski pokušaj objašnjenja kompleksnog fenomena Crkve bosanske. Objavljena je prvi put 1869. i 1870. godine,¹ kada je ujedno

¹ Vidi: Franjo Rački, “*Bogomili i Patareni*”, u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. VII (Zagreb, 1869), 84-179; knj. VIII (Zagreb, 1869), 121-187; knj. X (Zagreb, 1870), 160-263.

objedinjena i tiskana kao posebna knjiga,² a zatim povodom stogodišnjice autorova rođenja doživjela i još jedno, treće izdanje, popraćeno predgovorom Jovana Radonića.³

Rački je u toj raspravi izložio rezultate svojih dugogodišnjih istraživanja istočnog ogranka srednjovjekovnih dualističkih sljedbi. U prvom dijelu prikazao je “*Povjest Bogomila i Patarena*”, naročito među Južnim Slavenima, dok je u drugom, pod naslovom “*Vjerozakonska obćina Bogomila i Patarena*”, dao sliku njihova vjerskog učenja, ustrojstva, bogoštovlja, vjerskih obreda, života članova, svetih knjiga i položaja općine u kršćanskom svijetu.

Kada je riječ o samoj Crkvi bosanskoj i krstjanima, Rački je iznio poprilično nategnutu, danas većinom odbačenu tezu o njihovom istočnjačkom podrijetlu, što je vjerojatno bilo posljedica njegovih političkih uvjerenja. Naime, kao njihove začetnike vidio je navodne bogumile protjerane iz Srbije od strane srpskog velikog župana Stefana Nemanje tijekom druge polovice XII. stoljeća. Povijest krstjana, njihovo vjersko učenje i praksu prikazao je na temelju tada poznatih izvora, nastalih mahom u krilu njihovih latinskih protivnika, ali još češće metodom analogije s drugim dualistima. No već u isto vrijeme, konfrontiravši se s čisto pravovjernim karakterom rukopisa krstjanina Hvala (1404.), ponešto je izmijenio svoje mišljenje, zalažući se za tezu o dogmatskom približavanju Crkve bosanske službenom kršćanstvu.⁴

Teza Račkog ostavila je snažan dojam na historiografiju, a za krstjane se udomaćio povijesno neutemeljeni naziv bogumili, bez obzira na to što ih je već on sam označavao kao patarene. Iako s manje-više prava kritiziran (V. Glušac, J. Šidak (rana faza), Ć. Truhelka, L. Petrović i dr.), njegov jednostrani pristup rješavanju problema prerastao je u model koji sve do danas dosljedno primjenjuju pobornici mišljenja o dualističkom karak-

teru Crkve bosanske (M. Barada, D. Kniewald, A. Solovjev, D. Mandić, S. Ćirković, M. Brandt, F. Šanjek i dr.). Jednostavno rečeno, on se sastoji od već unaprijed stvorenog uvjerenja o Crkvi bosanskoj kao dualističkoj sljedbi, pa iz izvorne građe treba samo probirati ono što toj tezi ide u prilog, a sve ostalo prikazati drukčijim, relativizirati, ili pak potpuno ignorirati.

Jasno je da to ne može biti pravi put k objektivnoj spoznaji o Crkvi bosanskoj. Za ostvarivanje toga cilja više se ne treba gubiti vrijeme na nemogućem poslu usklađivanja iskaza sadržanih u vrelima njezinih protivnika (Zapadne i Istočne crkve), s jedne, i samih krstjana, s druge strane. Naime, riječ je o dvije nepomirljive suprotnosti. U prvoj se vjera bosanskih krstjana pokazuje kao dualistička i krivovjerna, dok u drugoj znanost ne samo da još nije našla stvarne potvrde za takvo što, nego je, naprotiv, prepoznala nedvojbene dokaze u prilog krstjanske pravovjernosti.

Umjesto u smjeru sveobuhvatnih prikaza Crkve bosanske, historiografija se mora okrenuti rješavanju pojedinačnih dvojbi kritičkim odnosom prema vrelima različite provenijencije bez unaprijed

² Franjo Rački, *Bogomili i Patareni*, Preštampano iz VII., VIII. i X. knjige “*Rada*” Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta, 1870), 269 str.

³ Franjo Rački, “*Bogomili i Patareni*”, u: *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost, Bogomili i Patareni od dr-a Franje Račkog*, II izdanje u spomen stogodišnjice od rođenja Franje Račkog, priredio Jovan Radonić, SKA, Posebna izdanja, knj. LXXXVII, Društveni i istorijski spisi, knj. 38 (Beograd, 1931), 335-599. Predgovor Jovana Radonića nalazi se u istoj knjizi na str. XXI-XXXV.

⁴ Vidi: Franjo Rački, *Prilozi za povjest bosanskih Patarena*, u: *Starine*, knj. I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1869, 100-108.

postavljenih teza. Pri tome se vidici nužno moraju proširiti i na srednjovjekovno kršćanstvo uopće, te se valja upoznati s rezultatima ranije historiografije, pa tako i s metodološki zastarjelim djelom Franje Račkog. Budući da je ta rasprava u međuvremenu već odavno postala teže dostupna novijim generacijama povjesničara i ostalim zainteresiranim čitateljima, bilo je samo pitanje vremena kada će ponovno biti publicirana.

Četvrto izdanje, i predmet ovoga osvrtu, izašlo je tako konačno 2003. godine u nakladi Golden marketinga i Tehničke knjige. Priredio ga je akademik Franjo Šanjek, autor niza radova o krstjanima. Knjigu čine: sadržaj (5), uvodna studija priređivača "*Franjo Rački i bosansko-humski krstjani*" (7-26), rasprava "*Bogomili i Patareni*" (27-249), te poseban prilog (251-252) i kraći tekst o autoru (253).⁵

Nažalost, odmah na početku mora se konstatirati da priređivač nije uložio dovoljno truda da bi djelo prezentirao u modernom obliku i kritičkom izdanju pogodnom za praktičnu znanstvenu uporabu.

Već sama Šanjekova uvodna studija ne predstavlja ni bitan, ni originalan doprinos pojašnjenju problema naznačenog u naslovu. U biti, ona je većim dijelom doslovno kompilirana od dijelova autorove posljednje knjige o Crkvi bosanskoj.⁶ Krajnji rezultat jest tekst u kojem je bez nekog posebnog sustava nabacana hrpa raznovrsnih tvrdnji koje problem ne samo da ne objašnjavaju, nego samo još više kompliciraju.

U uvodnom dijelu studije (7-8) Šanjek je dao samo osnovne i već poznate faktografske informacije o raspravi Račkoga. Umjesto opširnijeg teksta o osnovnoj tezi autora i njezinoj recepciji u historiografiji, ukazao je jedino na Vasu Glušca i Jaroslava Šidaka, što je svakako nedovoljno. Umjesto toga, obavijestio je čitatelje o otkrićima nekih katoličkih i krstjanskih izvora o vjerskom učenju Crkve bosanske od strane Račkoga, no i

to je samo ponavljanje već rečenoga, baš kao i u sljedećem odjeljku "*Disputatio inter christianum romanum et patarenum bosnensem (oko 1250.)*" (9-10).⁷

⁵ Koliko mi je trenutno poznato, u stručnoj periodici ovo je izdanje do sada prikazano samo jedanput (Lovorka Čoralić, *Franjo Rački, Bogomili i Patareni (priredio Franjo Šanjek), Golden Marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., 253 str.*, u: *Croatica christiana periodica: časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, god. XXVI-II, br. 53, Zagreb 2004, 223-224). Tu je međutim riječ o pravom školskom primjeru za to kako se jedan prikaz ustvari ne bi trebao pisati. Naime, taj je tekst većim dijelom doslovno kompiliran od neznatno izmijenjenih fragmenata prikazane knjige, točnije bilješke o autoru (253) i predgovora priređivača (7-8, 12-13, 17, 26), međusobno povezanim kraćim općenitim i afirmativnim komentarima, a koji opet ne potvrđuju da je prikazano djelo zbilja pročitano. Ima li možda kakve veze to što je takav "prikaz" objavljen u časopisu čiji je glavni urednik upravo Franjo Šanjek, a autorica član u njegovom uredničkom vijeću (vidi impresum!)? Neka o tome presude sami čitatelji.

⁶ Franjo Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15.st.)*, Biblioteka HOMINES, TEMPORA, LOCI (Zagreb: Barbat, 2003), XLVI, 397 str. + slikovni prilozi. Ova je knjiga isto tako vrlo loša kompilacija sastavljena uglavnom od autorove objavljene doktorske disertacije (Franjo Šanjek, *Bosansko-humski (hercegovački) krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Kršćanska sadašnjost, Analecta Croatica Christiana – Biblioteka Centra za koncilski istraživanja, dokumentaciju i informacije, sv. VI (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1975) i nekih kasnijih radova, te naprosto vrvi nevjerovatnim faktografskim pogreškama i tendencioznim domišljanjima. Radi uštede prostora ovdje ću ukazivati samo na njegovu najnoviju knjigu, koja još uvijek nije dobila objektivnu ocjenu, pa bi je svakako vrijedilo konačno podvrći jednoj temeljitoj kritičkoj analizi.

⁷ Cijeli tekst odjeljka preuzet iz: F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani*, 157-158.

Stvarne i dubinske analize djela nema ni u odjeljku “*Bogomili i Patareni (1869.–1870.)*” (10-18), iako bi je, bar prema naslovu upravo tu trebalo očekivati. Šanjek je tu ukazao na neke od izvora koje Rački nije uzeo u obzir ili nije ni mogao poznavati, jer su otkriveni tek znatno kasnije (10-11). Istina, govorio je i o samoj raspravi Račkoga, no i tu je samo posegnuo za citatima Jovana Radonića (11).

S druge strane, priređivač je ukazao na to da je sam Rački uočio kako problem Crkve bosanske mogu riješiti jedino “slovjenski izvori” (11), no o naknadno pronađenim krstjanskim izvorima nije rekao ni riječi, nego je uputio na izvore o bogumilima i pavličanima (12), koji s tom istom crkvom baš i nemaju neke veze.

Konačno, Šanjek je čitateljima skrenuo pozornost na neutemeljenu tezu Račkoga o navodnom dolasku bogumilstva u Bosnu preko Srbije (12-13), pa je na to pridodao kaotičnu gomilu podataka o bogumilstvu na Istoku i u Srbiji, te neprijateljskom odnosu Srpske pravoslavne crkve prema krstjanima (13-17).⁸ Pri tome je propustio jasno reći ono najvažnije – upravo ti dokumenti opovrgavaju tezu o pravoslavlju Crkve bosanske koja je još uvijek u optjecaju u okviru srpske historiografije.

Tek pred kraj, uz neke druge sitnije i čitatelju manje vrijedne opaske, Šanjek je sasvim neodređeno ukazao na interes Račkoga za Hvalov zbornik, ali nije spomenuo da je on upravo zbog tog rukopisa korigirao svoju tezu o strogom dualističkom učenju Crkve bosanske (19).

Odjeljak “*Crkva bosansko-humskih krstjana u povijesnoj znanosti 134 godine nakon studije Franje Račkog*” (18-26) predstavlja svojevrsni vrhunac.⁹ Iza takvog neobičnog naslova krije se još čudniji tekst. Prije svega, u njemu uopće nisu prikazani dosadašnji dosezi historiografije pri upoznavanju Crkve bosanske, niti predočene poteškoće i perspektive njezina istraživanja, nego dan tek znatno oklajštrani prikaz Šanjekovog vlastitog

viđenja problematike, kakvo on s manjim izmjenama ponavlja već više od 30 godina, a sada na ovaj način proglašava jednim danas relevantnim mišljenjem i istraživačkim postignućem!¹⁰

U tom tekstu autor je nastojao, ali ne i uspio uvjerljivo objasniti podrijetlo bosanskih krstjana, nižući po principu događajnice puke tvrdnje sadržane u izvorima XII-XIII. stoljeća, no bez njihove stvarne kritičke interpretacije. Rezultat je neuvjerljiv i nejasan prikaz načete teme u kojem nisu ni prividno usklađene sve proturječnosti koje proizlaze već iz samih vrela.

Ukratko, Šanjek je već na početku prešutio domaće krstjanske izvore, pa je ističući svjedočanstva njihovih katoličkih protivnika, zaključio da su krstjani ispovijedali umjereni dualizam. Međutim, njihove je rane zajednice ipak prikazao kao nekakva laička društva evangeličkih tendencija, koja su tek kasnije stupila u vezu s dalmatinskim dualističkim hereticima. Autor nije objasnio kako su kroz te veze krstjani promijenili svoj svjetonazor, nego je uputio na opstojnost talijanskih heretika – oklevetanih kao sljedbenici hereze prenesene iz “Slavonije” odnosno “Slavonske” ili tobože “Bosanske crkve”. Te neobične navode Šanjek je nastojao objasniti tendencioznim domišljanjem po kojem se tu pod pojmom “Slavonija” (u vrelima ustvari “Sclauonia”! – op. D. Z.) označavalo isključivo područje srednjovjekovne Hrvatske, pa tako i Bosne kao njenog sastavnog dijela (?!), iako je još Račkom bilo sasvim jasno da se njime podrazumijevalo “*kadšto sve zemlje južno-slovenske*” (81).

⁸ Tekst preuzet iz: F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani*, 20-24, 309-311.

⁹ Preuzeto iz: F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani*, 1-8.

¹⁰ Autor je još u svojoj doktorskoj disertaciji na sličan način objašnjavao podrijetlo bosanskih krstjana. Jedina je razlika što je o krstjanima tada govorio kao o katarima.

U nastavku se ne govori o razvoju Crkve bosanske, niti njezinom utjecaju, društvenoj ulozi i vjerskom učenju. Umjesto toga, u sljedećem odjeljku preskače se odmah na "*Suton i nestanak Crkve bosanske*" (23-26).¹¹ Tu se dalje nastavlja suhoparno prepričavanje probranih povijesnih vrela 15. stoljeća, koji sami po sebi ne daju stvarni uvid u problem zacrtan u naslovu. Dosta je zamijetiti izostanak za tu temu po mnogo čemu vrlo značajnog prikaza životnog puta gosta Radina, istaknutog dostojanstvenika Crkve bosanske.

Konačno, vrijedi opaziti da se Šanjek nije sam detaljnije pozabavio metodama Račkoga, ponudivši po tom pitanju tek proturječne zaključke. Tako je s jedne strane istakao da je on "vješto izbjegavao" podatke koji mu nisu koncepcijski i doktrinarno odgovarali (10), ali je to već u zaključku izgubio iz vida, ističući knjigu kao "*primjer i uzor objektivnog i studioznog pristupa povijesnoj problematici*" (26)!

Što se tiče same rasprave Račkoga "Bogomili i Patareni" prenesene u nastavku, mora se skrenuti pozornost na neke od njezinih ozbiljnijih nedostataka.

Rasprava je, kao prvo, objavljena u novom obliku, različitom od svih dotadašnjih, umjesto kao pretisak cjelovita izdanja iz 1870. godine s naknadnim komentarima priređivača, što bi svakako bilo najpraktičnije, ali i jamčilo vjerno prenošenje originala. Osim toga, sada je znanstveni aparat Račkog u vidu fusnota premješten iza cijelog teksta rasprave, pa je tako pretvoren u nepopularne, nepraktične i teže dostupne bilješke na kraju teksta. Njihova numeracija teče kontinuirano od 1 do 865, što dodatno komplicira usporedbu s bilješkama u ranijim izdanjima, gdje ona iznova počinje na svakoj novoj stranici. Na njihovo izvorno mjesto umetnute su tek malobrojne i ne pretjerano važne Šanjekove opaske,¹² ali u njima nisu sustavno ispravljane čak ni neke očite pogreške i zastarjela gledišta autora,

niti se čitatelju skretala pozornost na rezultate do kojih je po pitanju pojedinih problema u međuvremenu došlo. Inače, priređivač se u bilješkama i dopunama upadljivo često poziva na vlastite radove i objavljene tekstove vrela, iako postoje ne samo bolji tuđi komentari, nego i točnija kritička izdanja izvora.

Kao poseban prilog tekstu knjige Šanjek je iz svoje knjige samo prekopirao tablice s usporednim redosljedom biblijskih knjiga u Hvalovom zborniku, Vulgati i Provansalskom Novom zavjetu (251-252). Budući da one nisu popraćene nikakvim komentarima, sam čitatelj teško će odgonetnuti što se njome uopće želi sugerirati. Inače, pri izradi tablice napravljeno je više pogrešaka. Osim što tu nisu poimenično i usporedno nabrojane sve biblijske knjige, pa se dovoljno vizualno jasno ne vidi razlika u njihovom redosljedu,¹³ kod formatiranja tablice uslijed nepažnje oznaka apokalipse kod Provansalskog Novog zavjeta greškom je pomaknuta sasvim ulijevo i tako pretvorena u naslov za Katoličke poslanice.

Priređivač se odlučio na kraju knjige donijeti kratku bilješku o životu i radu Franje Račkog (253), no ni za tu se prigodu nije potrudio napisati ništa novo i orig-

¹¹ Tekst je nastao grubim skraćivanjem odjeljka "Suton i nestanak Crkve bosansko-humskih krstjana" iz knjige: F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani*, 26-30.

¹² Opširnije napomene o raznim heretičkim skupinama samo su prepisane iz pojmovnika objavljenog u: F. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani*, XXXI-XXXVIII.

¹³ Tako primjerice u popisu biblijskih knjiga Hvalovog zbornika nalazimo sasvim neodređeno navedena "Četiri apokrifna spisa" i "Osam starozavjetnih pjesama" bez njihova točnog nabrojavanja (autor je već ranije poimenično nabrojio samo apokrifne (str. 17), no na to nije uputio čitatelja). Ujedno su starozavjetne pjesme i Marijin kantik s kraja popisa istoga rukopisa stavljeni na krivo mjesto - usporedno s Katoličkim poslanicama i Apokalipsom u Vulgati!

inalno, nego je jednostavno prepisao, ponešto skratio i neznatno izmijenio jedan tuđi tekst. Pri tome nije samo naveo krivi naslov publikacije (Hrvatska enciklopedija!), nego prešutio ime autora, naslov i točan navod stranica odakle ga je preuzeo.¹⁴

Još neki nedostaci knjige također otkrivaju očitu žurbu i nemar pri priređivanju. Tako najprije valja uočiti da likovno rješenje korica ne korespondira sa sadržajem knjige, budući da su u njihovoj izradi korištene slike domaćih spomenika koji su otkriveni tek nakon smrti Račkoga (Oporuka gosta Radina, Kopitarovo evanđelje i stećak gosta Milutina iz Humskog kod Foče), pa ih on nije ni mogao uzeti u obzir pri pisanju rasprave. Knjiga je opremljena i vrlo površnim sadržajem (5), u kojem su označeni samo glavni dijelovi, ali ne i pojedinačni odjeljci rasprave, što bitno doprinosi njezinoj nepreglednosti.

Konačno, rad s tekstem umnogome otežava izostanak čitatelju inače jako korisnih kazala osobnih imena, zemljopisnih pojmova i stvari. Istina, njih nema ni u ranijim izdanjima, ali je sada bilo krajnje vrijeme za ispravljanje tog nedostatka. S druge strane, iako je bilješkama na kraju teksta Šanjek započeo, ali ne i do kraja završio dopunjavanje bibliografskih podataka citirane literature, čitatelj ih i dalje ipak mora tražiti u prethodnim bilješkama. Taj se problem trebao riješiti posebnim popisima literature i izvora korištenih od strane autora, a koji su se također lako mogli sastaviti s malo više truda.

Sveukupan dojam o ovom ponovljenom i prividno kritičkom izdanju *Bogomila i Patarena* može biti smo razočaravajući. Nemarno objavljenom raspra-

vom Račkoga, popraćenom nedovoljno jasnim, kaotičnim i na brzinu sastavljenim predgovorom, nepotpunim dopunama i komentarima Franje Šanjeka, dobili smo tako još jedno od neozbiljno ponovljenih izdanja starijih historiografskih djela, koja se po isteku autorskih prava pretvaraju u običnu robu slobodnu za publiciranje onome tko se toga prvi sjeti. Nažalost, vidimo da čak ni sudjelovanje povjesničara ne garantira da će se taj odgovorni posao odraditi kako bi to zbilja trebalo.

Dejan Zadro

Autobiografija Osman-age Temišvarskog, prir. i prev. Ekrem Čaušević (Zagreb: Srednja Europa, 2004), XVI + 150 str.

Izdavačka kuća Srednja Europa izdala je 2004. godine *Autobiografiju Osman-age Temišvarskog* u prijevodu dr. Ekrema Čauševića. Ova se knjiga sastoji od nekoliko dijelova: od Predgovora (III-X), Napomene prevoditelja dr. Ekrema Čauševića (XI-XVI), prijevoda Autobiografije (3-118), Napomene priređivača (119-132), Rječnika manje poznatih riječi (138-141) i Kazala osobnih imena i zemljopisnih pojmova (145-146).

U Predgovoru Dino Mujadžević daje kratki prikaz društvenih prilika u Osmanskom Carstvu krajem 16. i tijekom 17. stoljeća (od 1593. do 1699. godine). Također, upozorava na djela kršćanskih zarobljenika pobjeglih iz Osmanskog Carstva (Konstantin Mihajlović, Bartul Đurđević, Johann Wild i Nikola Matija Iljanović). Upozorava nas i na važnija historiografska djela koja analiziraju značenje djela kršćanskih zarobljenika u Osmanskom Carstvu kao i položaj te utjecaj osmanskih zarobljenika na kulturu u

¹⁴ Radi se o tekstu: Damir Agičić, "Rački, Franjo, svećenik, povjesničar i političar (Fužine, 25. IX. 1828. – Zagreb, 13. II. 1894.);" u: *Hrvatski leksikon*, sv. II (L-Ž), (Zagreb: Naklada Leksikon, 1997), 337-338.

srednjoj Europi (Behija Zlatar i Hartmut Heller). Na kraju Mujadžević ukratko prikazuje život Osman-age Temišvarskog.

U Napomeni prevoditelj ovog teksta upoznaje čitatelje s poviješću proučavanja i objavljivanja ovog djela te s poteškoćama prilikom prijevoda ovog zanimljivog povijesnog izvora kao i jezičnom vrijednošću jezika pisca *Autobiografije*. Prevoditelj se zahvaljuje na suradnji mr. Tatjani Paić-Vukić, prof. dr. Nenadu Moačaninu i Dini Mujadževiću koji su mu pripomogli u priređivanju prijevoda ovog djela.

Sam prijevod autobiografije podijeljen je na dvanaest dijelova (1. Pad u ropstvo (1-13), 2. Put u Temišvar i natrag (13-20), 3. Zarobljeničke muke i dogodovštine u hrvatskoj zemlji (21-39), 4. Neuspjeli pokušaj bijega u Bosnu i tamnovanje u Ivaniću (40-50), 5. Od Ivanića do Kapfenberga (51-55), 6. Odlazak u Beč novom gospodaru (56-60), 7. Bečke i druge pustolovine (61-74), 8. Planiranje bijega (75-80), 9. Bijeg iz Beča i putovanje do Petrovaradina (81-97), 10. Od Petrovaradina do Beograda (98-107), 11. Dolazak u Beograd (108-112) i 12. Od zarobljenika i roba do divanskog tumača (113-118)). Djelo je podijeljeno prema važnijim događajima za vrijeme autorovog zarobljeništva.

Osman-aga Temišvarski rođen je u Temišvaru. Nakon što je naučio čitati i pisati, izabrao je vojnu službu te je postao niži zapovjednik u konjičkoj jedinici osmanske vojske u tvrđavi Temišvar. Po zadatku je krenuo sa svojom jedinicom u tvrđavu Lipovu gdje je trebao predati plaće vojnicima. Kršćanska je vojska opsjela tvrđavu Lipovu te ju je nakon višednevnih borbi osvojila, a Osman-aga je dospio u zarobljeništvo u kojem je proveo dvanaest godina.

Nakon kraćeg uvoda, Osman-aga nas obavještava kako je dospio u zarobljeništvo. Od trenutka zarobljavanja započinje njegova autobiografija. Premda mu je

časnik kršćanske vojske, kojemu je dodijeljen kao zarobljenik, obećao da će ga osloboditi kad plati otkupninu, nije ga oslobodio nego ga je zadržao pričajući mu različite laži.

Osman-aga opisuje različita područja kroz koja je prošao zajedno s ovim časnikom, kao i odnos kršćanskog zapovjednika te lokalnog stanovništva prema njemu. Iz teksta je vidljivo da odnos ovog zapovjednika, ali i lokalnog stanovništva prema Osman-agi uglavnom nije bio nimalo kršćanski. Iskorištavajući svoje sposobnosti, Osman-aga je uspio pridobiti naklonost pojedinih osoba kojima je učinio nešto dobro. Donosi mnogo interesantnih podataka o Hrvatskoj i Mađarskoj krajem 17. stoljeća. Također, opisuje nam mentalitet i običaje lokalnog stanovništva.

Kršćanski zapovjednik predao ga je generalu Stubenbergu koji ga je odveo sa sobom u Štajersku na imanje Kapfenberg. Na putu od Ivanić-grada do Kapfenberga, opisuje putovanje i mjesta kroz koja su prošli. Tijekom putovanja opisuje najinteresantnije događaje i ljude. Na imanju Kapfenberg opisuje neuspjeli pokušaj zavođenja. Naime, sobarica vlasnice imanja pokušala je zvesti Osman-agu, ali ju je on odbio bojeći se posljedice njihove veze. Ovakve neuspjele ljubavne avanture opisuje i kasnije. Sve te veze završile su neuspješno zbog Osman-agina straha od mogućih posljedica takvih veza te zbog njegove religioznosti.

General Stubenberg predao ga je nakon nekog vremena generalu Schallenbergu što je rezultiralo i promjenom mjesta boravka. Osman-aga premješten je u Beč, gdje je proveo sedam godina zarobljeničkog života. Opisujući svoj zarobljenički život u Beču, upoznaje čitatelje sa životom stanovnika glavnog grada Habsburške Monarhije u posljednjem desetljeću 17. stoljeća. Naročito detaljno opisuje društveni život u ovom gradu te funkcioniranje policijskog sustava u glavnom gradu. Upoznaje čitatelje i s

odnosom policijskog sustava prema prekršiteljima iz uglednih obitelji, pa makar oni bili i njihovi zarobljenici. Naime, svi njegovi izgredi u bečkim gostionicama završavali su samo blagim ukorom generala Schallenberg. Na temelju njegovih opisa moguće je rekonstruirati izgled Beča krajem 17. stoljeća. Isto tako opisuje organizaciju i funkcioniranje kućanstva jedne ugledne bečke obitelji krajem 17. stoljeća.

Poslije sklapanja mira u Sremskim Karlovcima, Osman-aga odlučio je ponovno pokušati pobjeći. Opisujući svoj bijeg pokazao je da je bio vrlo domišljat i sposoban što nije ništa čudnovato s obzirom na što je sve proživio za vrijeme svog zarobljeničkog života. U dvanaestogodišnjem zarobljeničkom životu naučio je procijeniti situaciju i ljude s kojima je dolazio u kontakt, odnos s kojima je bio prisiljen surađivati. Ove kvalitete omogućile su mu uspješan bijeg iz Beča i dolazak u Beograd na područje Osman-skog Carstva. Dolaskom u Beograd Osman-aga je nakon dvanaestogodišnjeg zarobljeničtva uspio doći na slobodu kojoj se toliko nadao i u koju je cijelo vrijeme vjerovao.

Osman-aga je o Slavoniji pisao vrlo malo. Uglavnom navodi pojedina mjesta kroz koja je prošao. Tako je boravio u Osijeku tri dana, ali o gradu ne donosi niti jednu obavijest osim što navodi da se u gradu okupila velika vojska koja se spremala krenuti prema Beogradu. Poslije tri dana krenuo je s vojskom prema Brodu, gdje su prenoćili. Sutradan su iz Broda krenuli preko Požege, Sirača i Pakraca u Hrvatsku.

Nakon nekoliko dana vraćao se s časnikom, kome je dodijeljen kao zarobljenik, vojnicima i bolesnicima u Brodu. U svom djelu opisao je strahote koje je proživio na putu. Poslije nekoliko dana putovanja stigli su u Požegu gdje su ostali petnaest dana. Za vrijeme boravka u gradu Požegi detaljnije je opisao samo jedan zanimljiv događaj. Budući da u

gradu nije bilo dovoljno vojničkog kruha za sve vojnike, bolesnike i zarobljenike, podijelili su im jednu oku brašna. Vojnici nisu znali što bi s brašnom, ali Osman-aga je od svog dijela brašna zamijesio i ispekao neslanu pogaču. Kad su vojnici to vidjeli, dali su mu svoje brašno da i njima zamijesi i ispeče takvu pogaču, a oni su mu dali dio pogače za nagradu. Na taj je način preživljavao.

Poslije petnaestak dana krenuli su u Brod gdje su trebali čekati vojsku koja se vraćala iz Bosne na zimovanje. U Brodu se Osman-aga razbolio jer je spavao izvan kuće. Budući je njegova pratnja mislila da je umro, iznijeli su ga na neku ledinu gdje su bacali smeće i konjski izmet. Ovdje je Osman-aga ležao u komi nekoliko dana. Kada se probudio, bio je potpuno prekriven konjskim izmetom što mu je pomoglo da se oporavi jer se pod njim preznojio i tako ostao živ. Nakon buđenja, otišao je u jednu kuću gdje je živjelo nekoliko srpskih obitelji. Ove obitelji davale su mu po jednu do dvije žlice kiselog variva od leće, graha, graška i mekinja.

Poslije nekoliko dana njegovom časniku naredeno je da otiđe s vojskom u Požegu. Do Požege su putovali tri ili četiri dana. Osman-aga opisuje patnje kojima je bio izložen na putu. U Požegi je proveo nekoliko dana pa je onda nastavio put prema Ivaniću, a u Slavoniju se više nije vraćao.

Opisujući svoj boravak u Slavoniji, Osman-aga nigdje ne donosi opis mjesta kroz koja je prošao ili gdje se zadržavao duže vrijeme. Razloge treba tražiti u činjenici da je bio zarobljenik koji se nije smio slobodno kretati po ovim mjestima, a vjerojatno nije imao ni snage pozornije promatrati mjesta kroz koja je prolazio budući se jako mučio putujući kroz njih.

Zanimljive su obavijesti o vremenu potrebnom da se prevali neka relacija. Primjerice, od Erduta do Osijeka bilo je potrebno 8 sati jahanja, ili od Osijeka do Broda putovalo se tri do četiri dana hoda. Takvih podataka ima još u ovom djelu.

Na temelju ovih podataka moguće je proučavati kvalitetu puteva u Slavoniji krajem 17. stoljeća.

Tijekom cijelog ovog djela autor opisuje mentalitete ljudi koje sreće na području Habsburške Monarhije. Autor ih opisuje iskreno i ne ustručava se kritizirati njihove negativne, ali i hvaliti njihove pozitivne karakteristike, bez obzira na njihovu vjeru i porijeklo (kršćanski vojni zapovjednici, lokalno stanovništvo te osmanski zarobljenici na području Habsburške Monarhije). U cijelom djelu autor se prikazuje kao vrlo religiozna osoba, koja nikada nije posumnjala u Božju/Alahovu pomoć u izbavljenju iz ovog teškog razdoblja vlastitog života.

Autobiografija Osman-age Temišvarskog vrlo je koristan povijesni izvor za proučavanje povijesti rata između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva (1683.-1699.). Ovaj izvor omogućuje povjesničarima analizu privatnog i društvenog života u Habsburškoj Monarhiji u posljednjem desetljeću 17. stoljeća.

Milan Vrbanus

Hrvatska historiografija XX. stoljeća: između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva, ur. Srećko Lipovčan i Ljiljana Dobrovšak (Zagreb: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", 2005), 367 str.

Institut za društvena istraživanja "Ivo Pilar" u Zagrebu objavio je kao 22. knjigu unutar svoje Biblioteke "Zbornici" zbornik radova *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva* s istoimenoga znanstvenoga skupa održanoga 12. i 13. prosinca 2002. godine u Velikoj dvorani

Hrvatskoga novinarskoga doma u Zagrebu. Na prvim stranicama zbornika otisnut je program skupa koji je bio podijeljen u tri sjednice, a nakon svake je uslijedila rasprava. Istu strukturu zadržao je i sam zbornik, uključujući i objavljivanje svih rasprava između sjednica, što do sada nije bilo uobičajeno u zbornicima sa znanstvenih skupova.

U prvom dijelu objavljeni su radovi Josipa Jurčevića "Hrvatski domovinski rat i suvremeni hrvatski indentitet" (13-15; sažetak), Agneze Szabo "Problemi hrvatske historiografije u XX. stoljeću s posebnim osvrtom na terminologiju i školske udžbenike" (17-29), Ante Birina "Ideološke politizacije i najnovija hrvatske historiografija (1989.-2002.)" (31-55), Ive Goldsteina "Od partijnosti u doba socijalizma do revizionizma devedesetih: ima li građanska historiografija šansi?" (57-72), Jure Krište "Ideologija/politika i historiografija: primjer *Časopisa za suvremenu povijest* (1969.-1999.)" (73-98) te Miroslava Berतोše "Doba kliofobije: ideološke opsjene i osobna iskustva: neke uspomene na historiografiju druge polovice prošloga stoljeća" (99-109).

Drugi dio zbornika započinje radom Zlatka Matijevića "*Magnum Crimen* hrvatske historiografije: hrvatski katolički pokret i stvaranje jugoslavenske države u interpretaciji Viktora Novaka" (135-166). Slijede radovi Srećka Lipovčana "'Beogradska komponenta' u postanku Jugoslavenske nacionalističke omladine: dopuna nedovršenu opisu u sintezama hrvatske povijesti od Šišića do Pavličevića, 1920.-2002." (167-196), Hrvoja Matkovića "Obilježja radova o Nezavisnoj državi Hrvatskoj" (197-212), Dragutina Pavličevića "Problemi hrvatskih povijesnih sinteza XIX. i XX. stoljeća" (213-233) te Željka Holjevca "Šufflayevi eseji između znanosti i politike: Dr. Milan pl. Šufflay, *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike* (Zagreb 1928)" (235-247).

Posljednji dio zbornika čine radovi Ante Stamaća "Povijest hrvatske književnosti u XX. stoljeću" (263-265, sažetak), Mile Bogovića "Glagoljica kao historiografski problem" (267-275), Stjepana Čosića "Historiografija o Dubrovniku: od ideološkog gradiva do interdisciplinarne otvorenosti" (277-279, sažetak), Petra Strčića "Hrvatska historiografija u Istri" (281-283, sažetak), Franje Šanjeka "Suvremena hrvatska crkvena historiografija između želja i stvarnosti (1941.-2000.)" (285-291), Ivana Čizmića "O literaturi i izvorima za istraživanje iseljavanja i iseljenika iz Hrvatske" (293-298), Zlate Živaković-Kerže "Teme na nametnutom čekanju povijesne obrade: neki primjeri iz gospodarske povijesti Slavonije, Srijema i Baranje" (299-312) te Mirele Slukan Altić "Kartografski prikazi između povijesti i politike ili kako lagati kartama" (313-333).

Na posljednjih desetak stranica zbornika (355-367) nalaze se biobibliografije sudionika skupa s izborom najvažnijih radova. Zanimljivo je to što su u zborniku objavljeni cjeloviti radovi 14 znanstvenika (uz četiri sažetka) od ukupno 21 sudionika skupa, dok je objavljeno samo 13 biobibliografija. U "Predgovoru" (str. 5) su urednici objasnili objavljivanje sažetka umjesto cjelovitog rada nepoštivanjem vremenskih rokova od strane pojedinih autora, pa je za pretpostaviti da je isti razlog i za objavljivanje smanjenoga broja biobibliografija.

Iako će svaki od objavljenih radova, sigurna sam, zainteresirati stručnu javnost i pronaći svoje mjesto u suvremenoj historiografiji, ipak će najviše zanimanja izazvati rasprave između sjednica (111-133; 249-262; 335-352), kako je uostalom bilo i na samom znanstvenom skupu. Tim više treba žaliti što nisu svi radovi objavljeni u cjelosti, jer se najžešća rasprava upravo vodila oko stavova autora koji nisu uopće uvršteni u zbornik (D. Brozović) ili su dostupni u vrlo oskudnom obliku iz kojega čitatelj ne može dokučiti o čemu je riječ (J. Jurčević).

Prikaz ovoga zbornika završit ću detaljem iz rada H. Matkovića. Govoreći o generacijama povjesničara koji su proučavali NDH autor je među mlađe povjesničare ubrojio Nadu Kisić-Kolanović (str. 205), rođenu 1949. Ova opaska ne treba čuditi obzirom na dob H. Matkovića (rođ. 1923.) i znatnoga dijela sudionika skupa, ali se ne mogu ne zapitati što je s uistinu mlađim povjesničarima. Zlobnici bi rekli da je to pravi odraz stanja suvremene hrvatske historiografije.

Vijoleta Herman Kaurić

Juraj PADJEN, *Prometna politika Hrvatske* (Zagreb: Masmedia, 2003), 372 str.

Knjige ili radovi o prometu, bitnoj sastavnici gospodarstva, ponajviše zaokupljaju pozornost stručne/znanstvene, ali i obične, čitalačke publike. Zato pojava svake nove knjige na tu temu / ili na te teme (unazad 100 godina objavljene su samo dvije knjige) privlači veliku pozornost. Stoga knjiga *Prometna politika Hrvatske* Jurja Padjena, znanstvenog savjetnika Ekonomskog instituta Zagreb, hvale je vrijedno djelo u kojem je opsežno i sitematski istražena i obrađena povijest razvoja prometa te suvremenih problema prometnog sustava Hrvatske od 1860. godine do početka 21. stoljeća. Autor je, iako nije povjesničar, u knjizi jasno i pregledno ocrtao stoljetne i dugogodišnje napore prometne integracije Hrvatske, i to u različitim geopolitičkim, državnim i gospodarskim okvirima, pa je tako bitno doprinio razumijevanju opće moderne povijesti Hrvatske i njezinih aktualnih problema. Ovaj vrijedan istraživački i izdavački pothvat prepoznao je nakladnik Masmedia d. o. o. iz Zagreba, a za naklad-

nika garanciju vrijednosti potpisali su Stjepan Andrašić i urednik Dragomir Vojnić te recenzenti Zvonimir Baletić, Dragomir Vojnić i Dražen Topolnik. Lekturu je učinila Jelena Kirinić, računalnu pripremu teksta i rješenje korica IdeaLab, Danko Gnjidić, a tisak je Grafičkog zavoda Hrvatske.

Autor je knjigu podijelio na pet dijelova od kojih svaki dio ima nekoliko poglavlja. U prvom dijelu naslovljenom «Nacionalna prometna politika» autor razrađuje osnovne pojmove i funkcije nacionalne prometne politike, zatim njezine strukturne elemente od nositelja i ciljeva do instrumenata politike oblikujući nacionalnu prometnu politiku kroz načela usklađenosti i cjelovitosti što je posebice došlo do izražaja u definiranju koncepcije i kriterija vrednovanja i efikasnosti. Drugi dio knjige «Determinante prometne politike» objašnjava pojam i značenje determinanata prometne politike na prostoru Hrvatske od geoprometnog i geopolitičkog položaja do reljefnih i regionalnih značajki oblika državnog prostora sve do potražnje za prometnim uslugama. U ovom dijelu autor posebice upozorava na činitelje gospodarskih ograničenja razvoja prometnoga sustava kako u Hrvatskoj tako i šire, tj. unutar nove konstelacije europskih prometnih tokova. Treći, četvrti i peti dio knjige povijesno razrađuje prometnu politiku Hrvatske pa tako autor u trećem dijelu «Prometna politika Hrvatske za doba Austro-Ugarske Monarhije» daje poseban naglasak na nedoumice i neriješene probleme prometne politike toga razdoblja ističući pri tome dominaciju Beča i Budimpešte u političkom i prometnom smislu. Jednako dobar pregled autor je dao i u četvrtom dijelu naslovljenom «Prometna politika na području Hrvatske u okviru jugoslavenske države u razdoblju 1918. – 1941. i položaj Hrvatske». Iako su u tom dijelu istaknute obrađeni prometni pravci (cestovni, pomorski i zračni) autor je jasno predočio

ukupni učinak razvoja prometa u tom razdoblju, koji za Hrvatsku nije bio dostatan. Najopsežniji peti dio «Prometna politika na području Hrvatske u okviru poslijeratne Jugoslavije (1945. – 1990.)» analizira prometnu politiku na području Hrvatske u tom razdoblju. I u tom dijelu knjige autor je ponovo istaknuo nedosljednost i neučinkovitost, tadašnje, države prema Hrvatskoj i njenim prometnim potrebama integriranja hrvatskih regija u jedinstven prometni sustav. Na kraju knjige, u tom dijelu, autor je dao kratki, ali vrlo vrijedan, prikaz i ocjenu aktualne prometne politike nakon uspostavljanja suverenosti Republike Hrvatske izražavajući, međutim, bojazan da bi ekonomski učinci u predviđenom roku mogli opravdati obujam tih ulaganja, i to u situaciji kada opće gospodarske aktivnosti ne rađaju dovoljnu potražnju za prometnim uslugama. Zato autor u, može se reći, zaključnom odjeljku petoga dijela knjige apelira na veću društvenu brigu za prometni sustav i za povećanje njegove cjelovitosti te se zalaže za veću opremljenost prometa, organizaciju i učinkovitost rada u prometnim aktivnostima te da se uspostavi primjerena uravnoteženost između poprečnih i uzdužnih prometnih pravaca na prostoru Hrvatske.

Stoga promatrajući knjigu u cjelini autor je vrlo dobro obradio geografsko-prometni i geopolitički položaj Hrvatske, regionalne osobine hrvatskoga prostora, njegovo reljefno obilježje, zatim veličinu prijevozne potražnje i oblik hrvatskog državnog područja razmatrajući prometnu politiku Hrvatske za vrijeme Austrijske Carevine / Austro-Ugarske Monarhije, obje Jugoslavije – one nakon Prvoga i one poslije Drugoga svjetskoga rata – te desetogodišnje razdoblje suverene Republike Hrvatske. Kako autor na kraju izvodi zaključke i spoznaje koje bi mogle utjecati na buduću prometnu politiku istraživanja koja su provedena i suobličena u ovoj knjizi ona mogu korisno poslužiti

nositeljima prometne politike Hrvatske u sagledavanju prometne politike vođene u Hrvatskoj, prije svega ciljeva koji su pred nju postavljeni te načina na koji je ta politika bila vođena. Knjiga također daje i uvid koliko je politika bila uspješna i prihvatljiva, koliko je išla u prilog, a koliko na štetu hrvatskih potreba i interesa te koliko spoznaje stečene ovim istraživanjem mogu poslužiti u utvrđivanju i vođenju buduće prometne politike u Hrvatskoj.

Kako je knjiga temeljena na znanstvenoj metodologiji suvremene historiografije s popisom literature, kazalom pisaca i institucija, Kazalom pojmova i važnijih prometnih mjesta, a pri tome napisana razumljivim jezikom i stilom zasigurno će dobiti zavidno mjesto u bibliografiji hrvatske gospodarske povijesti.

Zlata Živaković-Kerže

Franjo CIRAKI: *Bilježke 11. rujna 1903. – 7. veljače 1912.; Zapisci 1847.-1867.*, priredila Helena Sablić Tomić (Požega: Društvo hrvatskih književnika, Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, Grad Požega, 2004), 736 str.

Znajući da kao gradonačelnik grada koji mnogi povjesničari i ostali publicisti nazvaše i «Slavskom Atenom»,¹ osim svojih kadrovskih «skrižaljki» u kulturnim ustanovama gdje mu je to moguće, mora ostaviti u «amanet» glede kulture i nešto adekvatno zapisano, odlučio se gospodin Zdravko Ronko uz pomoć za to potrebne logistike² na izdavanje ovih *Bilježaka i Zapisaka* znamenitog Požežanina Franje pl. Cirakija.³ Ništa neobično, štoviše! - za svaku pohvalu

¹ Ponajprije mislim pri tome na znamenitog Požežanina Matka Peića koji je u nizu svojih objavljenih radova o Požegi i Požeštini apostrofirao sve najrelevantnije značajke koje argumentirano mogu donekle opravdati ovu sintagmu.

² Po gradonačelnikovom odabiru to je *Društvo hrvatskih književnika, Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, Grad Požega i Grafika Osijek*.

³ Franjo pl. Ciraki (Požega 10. XI. 1847. – Požega 13. II. 1912.), političar, prozaik i pjesnik. U Požegi je završio pučku školu i niže razrede gimnazije, potom u Osijeku višu gimnaziju gdje je položio i veliku maturu. Diplomirao je pravo na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu. Kao svršeni jurist vraća se u Požegu gdje je radio kao veliki bilježnik u Gradskom poglavarstvu od 1873. do 1878. (uz ostale poslove stručno je sudio gradski arhiv, odnosno pismohranu Gradskog poglavarstva) kada je prešao raditi u županijsku upravu požeške županije. 25. lipnja 1881. godine Gradsko zastupstvo ga je izabralo za požeškog gradonačelnika na kojoj će funkciji ostati do 3. rujna 1904. godine. S pravom ga izrijeckom svi istraživači povijesti Požege smatraju jednim od najvećih požeških gradonačelnika (između ostalog inicirao je mnoge graditeljske zahvate u Požegi; skrbio je o radu niza gradskih udruga kojih je i sam bio član; zalagao se za bolje materijalne uvjete osnovnog i srednjeg školstva – izgradnja «dječачke pučke škole», dovršetak gradnje dvokatne zgrade «djevojačke škole», započela je s radom poljoprivredna škola tzv. Ratarnica; akademski slikari Oton Iveković i Celestin Medović krajem XIX. stoljeća svojim slikama ukrasili su župnu crkvu Svete Terezije; potaknuo je podizanje spomenika fra Luki Ibrišimoviću 1893. godine i izlaženje tjednika «*Glasnik županije požeške*» 1891. godine...). 1882. – 1906. godine bio je zastupnik u Hrvatskom, a jedno vrijeme i Hrvatsko-ugarskom saboru.

Nasljedivši od oca sklonost prema pisanju, Franjo Ciraki je svojim pjesmama, prozom, prijevodom književnih djela s engleskog i francuskog jezika ostavio duboki trag i u hrvatskoj književnosti...

gradonačelnikovo nastojanje. Samo, način na koji je gospodin Ronko izveo ovaj pothvat zaista prelazi sve granice uljudbenog ponašanja.

Jednog dana nazvao me voditelj Odjela našeg Arhiva u Požegi i obavijestio da je gospodin gradonačelnik na kratko vrijeme posudio arhivsko gradivo iz ostavštine Franje pl. Cirakija⁴ bez nekih posebnih napomena. Strelovitom brzinom gospodin gradonačelnik je okupio oko sebe po svom subjektivnom odabiru ekipu koja je krenula u, ni manje ni više, pripremu ovih Cirakijevih *Bilježaka i Zapisaka* za objavljivanje.⁵ Kad se ova priprema ubrzala bio sam upozoren od nekih Požežana koja je stvarna namjera gospodina Ronka. Nisam tada promptno reagirao ponajprije iz razloga što sam mislio da nije dobro ulaziti u nove sukobe s Požežanima koji su jako osjetljivi glede činjenice da nemaju vlastiti Arhiv od 1. siječnja 1967. godine i da je u Požegi samo Odjel Državnog arhiva u Slavskom Brodu, a i ponadao sam se da će gospodin gradonačelnik gentlemanski, zbog svog intelektualnog poštenja, uvrstiti barem kurtoazno i naš Odjel u Požegi kao nakladnika. Uostalom i sam je naveo na 1. stranici Predgovora «...u prikupljanju dokumentarne građe pomogao nam je Povijesni arhiv grada Požege⁶ u kojemu se Cirakijeva ostavština nalazi...».

⁴ Radi se o fondu pod nazivom: *OSOBNI FOND CIRAKI FRANJO (1847.-1912); 1833.-1913.: kut.2, 0,20 d.m.*, Klasifikacijska oznaka K.4., signatura fonda 281. Njega je Odjelu našeg Arhiva u Požegi poklonio Dorijan Ciraki, unuk Franje pl. Cirakija o čemu je sačinjen i Primopredajni zapisnik s nadnevkom od 6. lipnja 1984. godine. Fond sadrži razne osobne dokumente obitelji, ove objavljene Bilješke i Zapiske, rukopise nekoliko njegovih pjesama, bogatu korespondenciju s roditeljima i istaknutim osobama ondašnjeg javnog života.

Pišući o Franji Cirakiju publicist M. Žlj. (Mirko Žeželj) je u 2. svesku Hrvatskog biografskog leksikona izdanog 1989. godine

netočno napomenuo da «Gradski muzej u Požegi čuva njegovu rukopisnu ostavštinu: povijesno-genealošku studiju *Rodoslovi vladajućih obitelji, Dnevnik (1904.-08.)*, nedovršene autobiografske *Zapiske i dr.*» (str. 688) jer je to pohranjeno u Odjelu našeg Arhiva u Požegi.

⁵ U Pogovoru na stranici 680. ove knjige u bilješci br. 1 njezina priređivačica Helena Sablić Tomić navodi, između ostalih, i imena osoba koje su radile na dijelu transkripcije rukopisa zahvaljujući im na uloženom trudu. Ne znam zna li poštovana priređivačica da dotična gospoda nemaju izučene «zanat» povjesničara ili neke druge stručne reference za taj posao, njih je gospodin gradonačelnik odabrao po ključu samo njemu znanom. Velika je šteta što im nije pridružio i požeškog «povjesničara» koji se istakao svojim istraživanjima iz razvitka partizanske prosvjete (kao npr. njegove knjige: «*Bio sam partizanski učitelj*», «*Prosvjeta na Dilju u narodnooslobodilačkoj borbi*», «*Partizanske škole na Papuku*», «*Ratna generacija učitelja*...»), a koji se osobito «proslavio» kada je svojom moći 80-tih godina prošlog stoljeća onemogućio poštovanom profesoru požeške gimnazije dr. Filipu Potrebeci doći raditi u ondašnji Centar za povijest Slavonije i Baranje u Slav. Brodu. Po njemu dr. F. Potrebeca je «1971. godine bio hrvatski nacionalist i zar da takav radi na historiografskim temama». No, nedugo potom prof. F. Potrebeca se zaposlio na katedri za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu gdje je radio do umirovljenja 2003. godine, 1991. je ukinut Centar za povijest u Slav. Brodu, a «drug povjesničar» je prijevremeno zaslužio umirovljen. Rekao bi narod: «**Ima Boga!**».

⁶ Nije ovo prvi put da gospodin gradonačelnik «pomiješa lončice i poklopčice». Zna on vrlo dobro da ne postoji institucija pod ovim nazivom (uostalom to mogu dokumentirati i našom korespondencijom Arhiv - Gradsko poglavarstvo grada Požege, dakako da mu je to bilo kristalno jasno i prigodom posjeta Ministra kulture RH našem Odjelu u Požegi 23. svibnja 2003. godine...), ali ako su mogli i neki drugi tako nazivati Odjel našeg Arhiva u Požegi, zašto ne bi i on! Nije onda ni čudno da u impressumu nalazimo i podatak da su u knjizi korištene fotografije i iz: **Državni arhiv Slavonski Brod i Povijesni arhiv Požega (Sic!)**.

Ponadao se i prevario, jer vidimo tko su nakladnici. Možda je ovo «prst Božji» jer biti, pa barem i kurtoazno, nakladnik ovog uradka *koji je nastao na način kako je nastao* bio bi jedan od minusa naše ustanove.

Kao Brođaninu nije mi jasno zbog čega je gospodin Z. Ronko tako nepri-mjereno eliminirao u svojim razmišljanjima dosada afirmiranu biblioteku «*Poseganu*» koja je od prvog svoga izdanja knjige Josipa Buturca: «*Pisani spomenici Požege i okolice 1210.-1536*» pa do zadnjih dviju o radovima požeških gimnazijskih profesora umnogome doprinijela da mnoge nepoznanice iz povijesti Požege i Požeštine izađu na vidjelo. Uostalom sva ta izdanja «*Posegane*» hrvatska historiografska kritika je pozitivno ocijenila. Možda se oslonio na nečije krive prosudbe da su **Bilježke i Zapisnici** Cirakijeva isključivo književna djela. Pa da i jesu, kako to da se gospodin gradonačelnik ne sjeti, eto, Ogranka Matice hrvatske u Požegi.⁷

Ne treba biti previše vidovit pa zaključiti da gospodin gradonačelnik svjesno zaobilazi one fundamentalne kulturne institucije čiji se subjekti odnosno pojedinci ne uklapaju u njegove poglede na svijet, ali i «ne sagibaju kičmu» pred njim. Ako mogu ljudi oko «*Posegane*» izdavati knjige, zašto ne bi i on, i još kad ima indirektnu pomoć po njemu nazvanog *Povijesnog arhiva grada Požege* (Sic!).

Kako se neopazice «ušuljava na mala vrata» matrica vremena u kojem je AGIT-PROPOVSKA METODA manipulirala svekolikim kulturnim zbivanjima!

Sama knjiga je sadržajno odnosno tematski, zahvaljujući promišljanjima Helene Sablić Tomić zanatski dobro osmišljena. Prvi dio (VII.-XVI. str.) sadrži Genealoško stablo obitelji Ciraki koje je izradio Franjo pl. Ciraki, potom je objavljeno 7 preslika originalnih pisama koje su Franji pl. Cirakiju poslali: Vjekoslav Klaić, August Šenoa, Mijo Kišpatić, Ladislav Leo Mrazović, Ivan Vončina, August Harambašić i Armin Pavić.⁸

Nakon Predgovora (1-2 str.) koji je potpisao (da li i napisao?) gospodin Zdravko Ronko, slijede *Bilježke* podijeljene kronološki kako ih je podijelio sam autor:⁹

I. Bilježke od 11. rujna 1903. do 2. svibnja 1904. (str. 7-35); II. Bilježke od 3. svibnja 1904. do 1. veljače 1905. (str. 39-67); III. Bilježke od 2. veljače 1905. do 16. listopada 1905. (str. 69- 97); IV. Bilježke od 17. listopada 1905. do 12. travnja 1905. (str. 99-129); V. Bilježke od 13. travnja do 25. kolovoza 1906. (str. 131-161); VI. Bilježke od 26. kolovoza 1906. do 30. travnja 1907. (str. 163-194); VII. Bilježke od 1. svibnja 1907. do 14. listopada 1907. (str. 197-225); VIII. Bilježke od 15. listopada 1907. do 19. svibnja 1908. (str. 229-262); IX. Bilježke od 20. svibnja 1908. do 19. listopada 1908. (str. 265-299); X. Bilježke od 20. listopada 1908. do 14. travnja 1909. (str. 303-332); XI. Bilježke od 15. travnja 1909. do 25. rujna 1909. (str. 335-359); XII. Bilježke od 26. rujna 1909. do 28. veljače 1910. (str. 363-393); XIII. Bilježke od 1. ožujka 1910. do 3. rujna 1910. (str. 397-424); XIV. Bilježke od 4. rujna 1910. do 18. ožujka 1911. (str. 427- 454); XV. Bilježke od 19. ožujka 1911. do 21. kolovoza 1911. (str. 457-484); XVI. Bilježke od 22. kolovoza 1911. do 7. veljače 1912. (str. 487-510).

U ovim *bilježkama*, odnosno kontinuirano vođenim dnevničkim zapisima od 11. rujna 1903. do 7. veljače 1912. godine F. Ciraki je zapisivao svakodnevne događaje, susrete s nizom značajnih oso-

⁷ Tim prije što je u *Viencu* (Matičinom časopisu) objavljeno niz Cirakijevih pjesama i njegovih prijevoda uključujući i njegov ciklus od deset pjesama *Florentinske elegije* 1872. godine koje će u njegovoj Požegi biti objavljene tek 1956. godine.

⁸ Ova pisma su pohranjena u Gradskom muzeju u Požegi, **što nije navedeno u knjizi!**

⁹ Ovakva periodizacija Bilježaka je rezultat činjenice da je F. Ciraki njih pisao u bilježnice kojih je ukupno 14.

ba u Požezi i na svojim brojnim putovanjima, komentirao pročitane knjige...pisao je i o meteorološkim prilikama, kulinarstvu, privatnim zabavama, ponešto i o svojoj obitelji etc.

Nakon Bilježaka slijede Zapisci,¹⁰ odnosno kako je to u podnaslovu dopisao sam F. Ciraki «*Životopisne bilješke 1847.-1903.*», a po istom principu kronološki kao i Bilježke: Druga knjiga: 1857.-1859. (str. 515-539); Treća knjiga: 1860.-1863. (str. 541-568); Četvrta knjiga: 1864.-1867. (str. 571-592) i Peta knjiga: 1867.- (str. 595-598). Ove Zapiske je Franjo Ciraki započeo 27. kolovoza 1906., a zadnja takva bilješka je upisana 5. ožujka 1910. godine.

Očito je Cirakijeva namjera bila Zapiscima upotpuniti svoje dnevničke zapise, a nije isključena i mogućnost, kako to ističe Helena Sablić Tomić, da ih je planirao i javno objaviti.¹¹ U Zapiscima s vremenske distance Ciraki, prisjećajući se, rekonstruirao neke detalje iz svoga djetinjstva, obiteljskih događanja, isusovcima i franjevcima, odnosno značajnijim Požežanima svoga vremena, svojim đačkim danima u Požezi, ... (u drugoj i trećoj knjizi). U trećoj knjizi je dosta prostora posvetio svojoj nezgodi početkom 1859. godine kada je, sanjkajući se na obroncima brda Kalvarije u Požezi, teško povrijedio nogu. Uz sva nastojanja liječnika ona mu je morala biti amputirana u Beču 13. listopada 1861. godine. Gubitak noge ga nije pokolebao nastaviti se boriti sa životnim problemima (školovanje, studiranje, vlastita obitelj, politika, književnost...), štoviše! Njegov životni put nakon ove traume ide usudim se reći iznadprosječno i za osobe bez hendikepa. Sve ono što je postigao u životu nedvojbeno svjedoči o jakosti njegovog duha odnegovanog u krugu njegove obitelji, školovanju, odnosno na studiju...

U četvrtoj knjizi Zapisaka Ciraki opisuje svoj boravak u Osijeku gdje je 1863. godine nastavio pohađati više razrede gimnazije.¹² Piše o svojim pri-

jateljima, gimnazijskim profesorima, dokoličarskim zgodama, problemima zbog kojih je krajem prvog polugodišta u VII. razredu 1866. godine napustio Osijek i vratio se u Požegu, požeškim zbivanjima, uspješnom završetku sedmog razreda, okolnostima zbog kojih je ipak ostao živjeti u Požezi, a VIII. razred gimnazije u Osijeku je nastavio kao privatist, koju će i maturirati u srpnju 1867. godine.

Peta knjiga Zapisaka je razvidno nedovršena, jer nakon što je opisao svoje putovanje u Zagreb u listopadu 1867. godine i utiske o osobama koje je susretao u

¹⁰ Na 515. stranici u bilješki br. 1 navodi se da «prvu knjigu životopisnih bilježaka Franje Cirakija nismo našli» zbog čega se i počinje s drugom knjigom. Ako se već tvrdi da nisu našli prvu knjigu zašto nije navedeno gdje su i tražili istu. Prvu informaciju o tome bi ovi «tražitelji» našli u Odjelu našeg Arhiva. Sve piše u Primopredajnom zapisniku od 6. lipnja 1984. godine u kojem je taksativno navedeno što je Dorijan Ciraki poklonio Arhivu iz ostavštine F. pl. Cirakija. Dakako da na popisu nije ova prva knjiga koja se spominje u ovoj bilješki jer je jednostavno nije ni bilo. Možda će «tim» koji je radio na pripremi i objavi ove knjige predvođen njezinim *Glavnim urednikom* (gospodinom gradonačelnikom!) u neko dogledno vrijeme pronaći i ovu prvu bilježnicu, pa ako se to zbude molimo ih da istu daju na pohranu u Odjel našeg Arhiva u Požezi kako bi se upotpunila Cirakijeva ostavština.

¹¹ Vidi u Pogovoru knjige na str. 688.

¹² Franjo Ciraki bi nedvojbeno nastavio pohađati više razrede gimnazije u Požezi da je i postojala ta mogućnost. Međutim, kako je poznato, od 1852. godine pa sve do 1870. godine Požeška gimnazija djeluje kao četverorazredna, a u školskoj godini 1870./71. odobreno joj je da postupno svake godine uvede po jedan viši razred, tako da će tek prvi put otkako je postojala u školskoj godini 1873./74. imati svih osam razreda (o tome vidi više u monografiji: Filip Potrebića, *Tri stoljeća Požeške gimnazije*, Jastrebarsko: Naklada Slap, 1994. (Biblioteka Posegana, knj. 2).

Zagrebu Ciraki ovu knjigu završava nautičkim bilješkama.

Ovaj dio knjige završava radom Sande Ham: *O jeziku Franje Cirakija* (str. 601-615) u kojem u kontekstu onodobnih jezičnih i pravopisnih normi hrvatskog jezika analizira Cirakijev jezik.

U sljedećem dijelu knjige dani su, putem svojevrsnog vodiča, osnovni podaci o važnijim osobama koje se susreću u Bilješkama i Zapisima, popis Cirakijeve europske lektire (djela uglavnom poznatih ruskih, francuskih, njemačkih, latinskih i ruskih književnika), rječnik manje poznatih riječi, Cirakijeva biobibliografija i popis važnije literature o Franji Cirakiju. Za svaku pohvalu je što je ovome dodan i rječnik manje poznatih riječi i frazema (odnosno prijevod istih na hrvatski jezik) što znatno olakšava čitatelju čitati Cirakijeve *Bilješke* i *Zapiske*.

Potom u Pogovoru (str.679-680) priređivačica Helena Sablić Tomić daje zapravo jedan presjek života i rada Franje Cirakija u kojemu nije ništa posebno novo o njemu napisano.

Nakon sažetaka na njemačkom, engleskom i francuskom jeziku (str. 693-697) slijedi Kazalo imena koja se susreću u Cirakijevom rukopisu (str. 701-718). Na kraju knjige (str. 721-736) iz albuma Franje pl. Cirakija objavljeno je 29 fotografija iz albuma Franje pl. Cirakija što ilustrativno daje uvid čitateljima u neka zbivanja iz Cirakijevog života, uključujući i faksimile dijelova dvaju Cirakijevih rukopisa, odnosno pisama i nekih dokumenata. Šteta je da u legendama ovih fotografija ne piše gdje su one i pohranjene.¹³

Za povjesničare i ostale istraživače Bilješke i Zapisi su nedvojbeno relevantan izvor, uz napomenu da su *Bilješke* (Dnevnik) vremenski bliže onim zbivanjima koje je Ciraki svakodnevno zapisivao čime su one nedvojbeno vjerodostojnije od Zapisaka koji su po formi zapravo Cirakijevi memoari. Ne želeći ulaziti u polemiku s Helenom Sablić Tomić htio

bih samo apostrofirati da ona pokušava svojim Pogovorom (urednik ga je nazvao **Ogledom!**) dijelom kompenzirati i neuključenost povjesničara u ovom projektu, pozivajući se na neka promišljanja Mirjane Gross stavljajući u njihov kontekst neke svoje interpretacije, kao npr.: «Iz njegove autobiografske (Cirakijeve, op. I. M.) proze moguće je razotkriti mentalitet ljudi i prostora, građanski obiteljski život kao i oblike ponašanja u različitim situacijama» (str. 682). Zanat povjesničara ne dozvoljava donositi uopćavanje povijesnih zbivanja na temelju samo jednog dijela posrednih i neposrednih povijesnih izvora. Bilo je u Požegi u to vrijeme još nekoliko relevantnih građanskih obitelji. Donositi takve prosudbe je moguće konzultiranjem i ostalih raspoloživih izvora (izvori o gradskoj i županijskoj upravi, kulturi itd.).

Ivan Medved

Antun DEVIĆ, *Župa Jarmina* (Jarmina-Cerna, 2004), 483 str.

Antun Dević se prihvatio ozbiljna i zahtjevna zanata: počeo je u zreloj dobi tragati za povijesnim izvorima. Već nekoliko godina odlazi, isprva na svoju ruku, u Vatikan i tamo, izvaninstitucionalno ali u kontaktu s voditeljima važnih nacionalnih

¹³ Istina, iz Impresuma bi se moglo zaključiti da se te fotografije nalaze u: Gradskom muzeju Požege, Državnom arhivu Slavonski Brod, Povijesnom arhivu Požege i kod gospodina Dušana Mirkovića. To svakako nije i do kraja točna informacija (dva Arhiva, a zapravo jedan). Većina ovih fotografija se nalazi u Gradskom muzeju Požege – kojih, znaju to sigurno požeški muzealci..., ali i djelatnici Odjela našeg Arhiva u Požegi.

institucija, a zadnjih godina uz simboličnu pomoć državnih vlasti, prikuplja izvore, uređuje ih i objavljuje. Njegovom zaslugom te zaslugom Ilije Martinovića, svećenika (sada već, na žalost, pokojnog), kao i Andrije Lukinovića, svećenika i arhivara Zagrebačke nadbiskupije, te Josipa Kolanovića, bivšeg ravnatelja Hrvatskoga državnoga arhiva u Zagrebu, objavljeni su dokumenti o biskupskim procesima i izvješćima Đakovačke i Srijemske biskupije iz 17. i 18. stoljeća, kao i korespondencije đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera i Serafina Vannutellija, papinskoga nuncija u Beču, od 1881. do 1887. godine.

Sudim, iako bih možda i sam isto napravio, da u knjizi ima puno toga suvišnog. Dević se trebao držati temelja kliometrije: trebao je prepričati ono što piše u izvorima te tumačiti kako su se pojedini događaji i procesi reflektirali na stanovnike Jarmina. Priča o rodbinskim vezama kralja Zvonimira s kućom Arpadovića ili stav da je njegovom, Zvonimirovom, smrću narušena hrvatska nezavisnost u najmanju ruku je neprimjerena monografiji župe Jarmina. Kao i analiza Lutherovih postupaka te očit navijački stav prema osmanlijskoj vlasti u Slavoniji i Srijemu. Takve su opservacije na globalna, europska, nacionalna (hrvatska, mađarska, srpska), podunavska, slavonsko-srijemska zbivanja nepotrebne u ovakvoj monografiji. Odnijele su puno prostora, a nisu pridonijele boljem razumijevanju priče s idućih stranica. Od 31. do 79. stranice Jarmina se spominje tek 8 puta i to jednom u podnaslovu dok se u tom tekstu spominje tek jednom - u 19. poglavlju Jarmina, Gaboš i Markušica u novim prilikama [od stranice 74 do 77], Jarmina spominje uzgređice u posljednjem pasusu na 77. stranici. Ako su refleksije na opća zbivanja nužne, valja paziti na izbor povjesničara čiji se stav prihvaća. Dević se drži tumačenja autora koje je odavna pregazilo vrijeme, ako su

povjesničari ikada i uzimali za ozbiljno djela Ive Mažurana, Trpimira Macana, Mirka Markovića, Ante Sekulića, Stjepana Sršana i Ivana Balte.

Slavonska je historiografija u golemoj krizi, premda bi svima bilo lakše da je u povojima. Dević se našao u nedoumici; kako prekriti mnoge bijele mrlje, metodološke i sadržajne. U prvom dijelu knjige u kojem, zapravo, nastoji rasvijetliti temeljne procese, Dević se nije snašao. Nije se snašao ni u vizualizaciji knjige, što ide većim dijelom na dušu Milice Lukić, urednice. U knjizi nema ni jedne karte da se čitatelj informira gdje se nalazi Jarmina niti je napravljena karta koja se mogla zvati, recimo „Geografija male sakralne jarminačke arhitekture“.

Ostali dijelovi knjige su odlični – metodološki i sadržajno. Dević nas, doslovce, bombardira podacima, odreda historiografskim poslasticama. Dević je složio kronologiju svećenika koji su službovali u Jarmini. O svakom je župniku ponešto napisao što će biti dragocjen prilog njihovim biografijama. Osvrnuo se na životopise svećenika, redovnika i redovnica podrijetlom iz župe Jarmina ne obazirući se gdje su na službi. Istražio je podrijetlo slika, oltara, poklonaca, kapela, pa čak i misnica i crkvenoga posuda – ako nije mogao doći do podataka, vrsnim je napomenama uputio istraživače u izvore i u literaturu. Istražio je prošlost katoličkih udruga i ostalih društava, sportskih, kulturnih i gospodarskih, u župi Jarmina. Besprijeckorno je odabrao dijelove iz izvora, najčešće župne spomenice, te ih komentirao samo tamo gdje je nužno. I, dakako, otvorio je široka pitanja, poput razvoja naselja i uprave u župi Jarmina te povijesti škole i školstva na tom području.

Zaključimo, uz nešto slabijih prvih sedamdesetak stranica, knjiga o Jarmini je, naprosto, sjajna.

Zdenko Samaržija

Željko LEKŠIĆ, *Hrvatski dom u Đakovu* (Đakovo: Muzej Đakovštine i Društvo ljubitelja starina, 2003), 92 str.

Malo je građevina koje su u gradovima diljem Hrvatske u 20. stoljeću imale značaj i ostavile pečat u sjećanju građana onako kako su to učinili hrvatski domovi, podizani u prvoj polovici 20. stoljeća, i to prvenstveno priložima i samoodricanjem domaćeg stanovništva. Krajem 2003. godine čitateljima je predstavljena knjiga Željka Lekšića *Hrvatski dom u Đakovu*, koja iscrpno prikazuje povijest đakovačkog Hrvatskog doma, podignutog do 1937. godine, a srušenog 1983. godine.

Autor knjige je đakovački odvjetnik i veliki zaljubljenik lokalne povijesti, kojoj je dosad posvetio niz radova, objavljenih u brojnim časopisima (*Časopis za suvremenu povijest*, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, *Prigodna revija Đakovački vezovi*, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch* i drugi), a objavljivanjem *Hrvatskog doma* javlja se i svojom prvom knjigom.

Središnji dio knjige, naslovljen *Hrvatski dom u Đakovu* (str. 7-48), podijeljen je na šest poglavlja, prethodi mu *Predgovor* (str. 5-6), a prate ga *Prilozi* (str. 49-83), *Sažeci na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku* (str. 85-87), *Sadržaj* (str. 89), te, na samom kraju, *Bilješka o piscu* (str. 91-92).

U *Predgovoru* autor ukratko progovara o prethodnim radovima koji se odnose na istraživanu temu, o nastanku knjige, donosi izabrane podatke o Hrvatskom domu i zahvaljuje se pojedincima koji su pomogli tijekom istraživanja.

Poglavljia u središnjem dijelu knjige kronološki prate povijest Hrvatskog doma od zamisli o izgradnji pa sve do rušenja i izgradnje novog zdanja. Autor u uvodu od

dvije stranice prikazuje odnose u đakovačkom sokolstvu budući da je, kako je već u predgovoru naglašeno, izgradnja Doma usko povezana s đakovačkim Hrvatskim sokolom. Pored organizacije Hrvatskog sokola, u Đakovu početkom dvadesetih godina 20. stoljeća djeluje i Sokolsko društvo (član Jugoslavenskog sokola), te katoličko sportsko društvo Orao. U prvom poglavlju, koje nosi naslov *Pripreme za izgradnju Hrvatskog doma*, obrađene su aktivnosti od osnutka odbora za gradnju 1922. godine do početka gradnje 1928. godine. Dvije sokolske organizacije su bile u stalnom sukobu, i uslijed toga Sokolsko društvo nije uzelo udjela u pripremama za izgradnju. Dugih šest godina do početka gradnje "hrama prosvjete, napretka i sreće", kako su članovi 1923. godine osnovanog Društva Hrvatski dom nazivali zdanje koje su namjeravali podignuti, jest posljedica nedostatka sredstava. Sredstva su prikupljana uglavnom putem koncerata, zabava i darova, a darivali nisu samo Hrvati, nego i đakovački Nijemci i Židovi. Do 1928. godine prikupljena je određena svota novca, trgovište Đakovo je darovalo zemljište, prihvaćen je idejni nacrt arhitekta Aleksandera Freudenreicha (već dokazanog u izgradnji hrvatskih domova), gradnja je povjerena domaćim građevinskim poduzetnicima, i sve je bilo spremno za početak gradnje, čiji se dovršetak predviđao već 1929. godine.

Gradnja Doma je naslov trećeg poglavlja u kojem autor prati tegobni tijek gradnje od svečanog polaganja kamena temeljca 1928. godine preko dugotrajnog zastoja do ponovnog pokretanja gradnje. Naime, 1929. godina je donijela Šestosiječanjsku diktaturu, a ona ugasnuće Hrvatskog sokola, čime su trenutno obustavljeni i već prilično odmakli radovi na Domu. Godine 1937. Hrvatski dom je ipak svečano posvećen, iako (nikad) nije bio u potpunosti dovršen. Opis svečanosti posvete i nekoliko podataka o Domu krajem tridesetih godina autor donosi u

poglavlju Posveta Hrvatskog doma, a zatim, u poglavlju Hrvatski dom poslije Drugoga svjetskoga rata, opisuje sudbinu u novonastalim okolnostima nakon 1945. godine. U tim je okolnostima đakovački Dom uglavnom podijelio sudbinu drugih domova diljem Hrvatske: u njega je 1954. godine preseljeno kino, naziv Hrvatski dom iščezava ubrzo nakon rata, a novi je naziv Dom kulture, odnosno Kino Dom kulture. Dvorana Doma je, pored kina, služila i za kazališne predstave, koncerte, gostovanja umjetničkih skupina te druge namjene. Stoga je razumljivo da je u tom razdoblju, kao i u onom prijeratnom, ovo zdanje imalo važno mjesto u životu mnogih Đakovčana, i da su lijepa i topla sjećanja mnogih i danas vezana uz popularno "Kino". Zasigurno manje ugodno su se u dvorani Doma osjećali bivši "funkcioneri" Gradskog Narodnog odbora kojima je ondje suđeno u ljeto 1949. godine, kada je Dom poslužio i u tu neobičnu svrhu.

Neki od hrvatskih domova su nakon demokratskih promjena devedesetih godina ponovno zasjali u starom sjaju, ali đakovački nije bio te sreće: zatvoren je 1980. godine, a tri godine kasnije srušen, zbog navodne dotrajalosti tri nosiva zida. Okolnosti vezane uz rušenje su predstavljene u petom poglavlju (Zatvaranje Doma i njegovo rušenje te pripreme za izgradnju novog Doma), a u posljednjem, šestom poglavlju (Gradnja novog Doma) autor piše o novom Domu kulture podignutom na istom mjestu 1986. godine. Pet godina kasnije Domu je napokon, premda je riječ o novoj zgradi, vraćeno izvorno ime Hrvatski dom.

Objavljeni prilozi se izravno odnose na početak gradnje Doma. Prvi i najiscrpniji je dosad neobjavljena Spomenica Hrvatskog sokola u Đakovu iz 1928., napisana povodom polaganja kamena temeljca, a sadrži, između ostalog, kratku povijest đakovačkog Hrvatskog sokola, popis darovatelja za izgradnju Doma te popis članova Sokola. Peti prilog su Pravila društva Hrvatski dom u

Đakovu iz 1923. godine, a preostala tri priloga su dokumenti iz 1928. i 1929. godine (Izveštaji Građevnog odbora Hrvatskog sokola u Đakovu od 2. 11. 1928. i 2. 2. 1929. te Zapisnik Glavne skupštine Hrvatskog sokola u Đakovu održane 23. 12. 1929.).

Na temelju relevantne literature, novinstva i arhivske građe autor je zainteresiranim povjesničarima, ali i širem, napose đakovačkom čitateljstvu predstavio vrijedno i uspjele djelo o povijesti ovog jedinstvenog đakovačkog zdanja. I premda u predgovoru naglašava da nije istražio svu arhivsku građu, za pretpostaviti je da neka nova građa (ako je uopće, s obzirom na temu, ima) ne bi bitno izmijenila sliku koju nam Lekšić donosi. Potrebno je također istaknuti da bi *Hrvatski dom u Đakovu* bio značajno siromašniji rad bez đakovačkih ljubitelja starina (a đakovačko je Društvo ljubitelja starina i suizdavač) koji su tijekom desetljeća sačuvali raznovrsnu građu koja je, uglavom u vidu umješno raspoređenih slikovnih priloga, dala ovom radu dodatnu vizualnu vrijednost. Kako je već rečeno, *Hrvatski dom u Đakovu* je prva knjiga Željka Lekšića, a treba očekivati da će vrlo skoro biti ukoričena nova i opsežnija autorova istraživanja, posebice ona vezana uz izgradnju Đakova i Đakovčane vlasnike i graditelje zgrada.

Branko Ostajmer

Mira PELIKAN i Miroslav GAZDA, *Spomenar hrvatskim žrtvama Virovitičko-podravške županije stradalim od 1941-1945. i 1991-1995. godine* (Osijek: Državni arhiv Osijek, 2003).

Istraživanje ljudskih gubitaka, broja i imena ratnih, ali i poslijeratnih stradalnika i žrtava, vrlo je važno pitanje, kako s

ljudskoga tako i s političkoga gledišta, a zasigurno jedna je od najzamršenijih tema hrvatske historiografije i ujedno prepuna emocionalnog naboja koji prečesto otežava pristup i prosudbu.

Žrtvoslove, poimenične popise stradalih i žrtava u Drugome svjetskom ratu i poraću, kao i poimenične popise stradalih i žrtava u Domovinskom ratu, donose za Republiku Hrvatsku brojna i raznolika izdanja. Značajka je, pak, tek manjeg broja tih žrtvoslova nastojanje da na temelju brojnih i raznolikih izvora i literature obrade i popišu sve stradalnike i žrtve, i vojne i civilne, s naznakom svih počinitelja zaraćenih političkih i vojnih strana u Drugome svjetskom ratu i poraću, odnosno u Domovinskom ratu, bez obzira na nacionalnu/etničku, vjersku, političku ili vojnu pripadnost.

Kod većine žrtvoslova o Drugome svjetskom ratu i poraću naglasak je na ratnim i poslijeratnim žrtvama/stradanju Hrvata. Tome je, očito, i razloga. Jer, najveći broj navedenih osoba, u prvom redu Hrvata, ali i Srba, Bošnjaka, Nijemaca, Talijana, Mađara, i drugih, partizanskom pokretu i poslijeratnim komunističkim vlastima u Jugoslaviji neprijateljske i poražene političke i vojne strane, nije ranije zabilježen kao stradalnici i žrtve, ma koji tomu razlozi bili.

Brojni žrtvoslovi o Drugome svjetskom ratu i poraću za Hrvatsku, objavljeni proteklih nekoliko godina, uza sve propuste i nedostatke, posebice u stereotipnom pristupu prošlim vremenima, ipak su važan i nezanemariv doprinos u poznavanju ljudskih gubitaka Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću. Naime, ti radovi i prilozi popisali su velik broj do sada neutvrđenih stradalnika i žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća na području Hrvatske.

Većina u novije vrijeme u Hrvatskoj objavljenih žrtvoslova, pristupom i prikazom naglašeno je kroatocentrična, štoviše protukomunistička i protusrpska. Nemali je broj žrtvoslova koji osebujnim pristupom i sadržajem unatoč svemu ne zado-

voljavaju osnove poznavanja prošlih događaja.

Takav osebujan pristup iznose i Mira Pelikan i Miroslav Gazda u knjizi *“Spomenar hrvatskim žrtvama Virovitičko-podravske županije stradalim 1941.-1945. i 1991.-1995. godine”*, objavljenoj u izdanju Državnog arhiva u Osijeku (urednik dr. sc. Stjepan Sršan, recenzenti dr. sc. Zdravko Dizdar i dr. sc. Ivan Jelić).

Nakon posvete *“/.../ svim žrtvama koji svoj život položili na oltar domovine Hrvatske omogućivši nam da u miru i slobodi u njoj živimo”*, autori na mučno čudan način ističu da ne pišu *“/.../ zbog mržnje i osvete, nego zato da upitamo one koji su činili ta zla, da li bi željeli da i oni ne znaju za grobove svojih milih i dragih i da prebrojavaju svoje žrtve /.../”* (sic! sic!) (str. 5.).

Uvodni dijelovi knjige pučkoškolski su, stereotipni i priglušpo sročeni povijesni prikazi prepuni neobičnih razmišljanja o prošlim vremenima i događajima, koja samo mogu podjariti strasti.

Prikaz je izrazito protusrpski i kroatocentričan, što je naglašeno i očito već iz predgovora: *“Pisanju ove knjige – spomenice prišli smo među inim da pridonesemo razotkrivanju mita o ugroženosti Srba i tobožnjoj krivnji i genocidnosti hrvatskog naroda, koji Srbi već cijelo stoljeće šire i promiču. Ne samo da nas žrtve, Srbi prikazuju kao agresore, a sebe kao patnike, nego su nas od 1918. godine sustavno istrebljivali. Takav sustavni genocid nije ni jedan narod Europe doživio, a ta je Europa sve do danas ostala gluha na te zločine i ograđuje se da ih ne shvaća”* (str. 9.).

Prikaz je i izrazito protukomunistički, te su prikazane i popisane *“/.../ samo žrtve, koje su pale u obrani hrvatske samosvojnosti /.../”* (str. 10.), odnosno prikazani su i popisani samo oni koji su prema mišljenju autora takvima bili.

Pripadnike partizanskog pokreta, izuzev zaista rijetkih i neobičnih primjera i sudbina, autori, očito je, ne drže žrtvama

koje su pale u obrani hrvatske samosvojnosti! Navedeni su samo neki tijekom Drugoga svjetskog rata stradali kao partizani (Hrvati, Nijemci i drugi), odnosno neke stradale osobe koje su navodno nasilno unovačene u partizane.

Popisani su pretežito Hrvati, vojnici (hrvatsko domobranstvo, ustaška vojnica, hrvatsko-(njemačko) redarstvo, Wehrmacht, Waffen-SS) i civili NDH, poginuli, ubijeni i nestali ili pak umrli tijekom Drugoga svjetskog rata i porača s područja današnje Virovitičko-podravske županije (Orahovica, Podravska Slatina, Virovitica), sveukupno 3264 osobe.

Među prikazanima i popisanima, rijetko su i drugi, nehrvati, vojnici i civili (primjerice, popisani su i neki Nijemci/folksdojčeri, koje autori u mnogim slučajevima proglašavaju Hrvatima i hrvatskim žrtvama). Nisam uspio pronaći u ovom žrtvoslovu, da je netko, neki Hrvat, pa niti da je neki Srbin/pravoslavac, ili pak netko drugi, tijekom Drugoga svjetskog rata stradao od ili bio žrtva njemačke vojske, ustaške vojnice ili hrvatskog domobranstva. Malobrojni Srbi/pravoslavci, koji su u žrtvoslovu navedeni, stradali su od ili su bili žrtve isključivo partizana.

Prečesto, podaci su nesređeni i navodi su najjednostavnije rečeno neujednačeni i nezgrapni, nejasni i zbunjujući. Nije uvijek jasno o čemu i što autori pišu. Primjerice: ista osoba je i "*Hrvatica, katolkinja /.../, [i] folksdojčer*" (str. 104.), ili još zanimljivije "*/.../ Hrvat, katolik, civil, pripadnik njemačke narodnosne grupe u Hrvatskoj* (ispravno bi bilo Njemačka narodna skupina u NDH). *Ubili su ga partizani zato što je u gostionicici rekao da je Švabo*" (str. 96.).

Očita su proizvoljna tumačenja, pretjerivanja, odnosno ishitreni i neistiniti navodi. Primjerice, za folksdojčere stradale u Radnom logoru Valpovo nakon Drugoga svjetskog rata, gotovo redovito je navedeno, pozivajući se na moju knjigu "Radni logor Valpovo 1945.-1946."

(Osijek, 1999.), da su umrli "*od torture*", iako ja to nisam nigdje niti spomenuo. Štoviše, iako u navedenoj knjizi donosim i poimence utvrđen broj žrtava Radnog logora Valpovo (1074 osobe), u ovom žrtvoslovu, pozivajući se opet na moju knjigu, autori navode, da je "*Stradao (je) nepoznat broj ljudi, uglavnom civila i djece.*" (str. 78.).

Prikaz je prepun netočnosti i navoda koji naprosto izazivaju zabunu i čuđenje. Primjerice, za brojne stradale / žrtve, autori navode: "*Pripadnik vojske Wehrmachta, SS trupe*", "*Pripadnik vojske Wehrmachta, SS jedinice*", "*Pripadnik oružanih snaga Wehrmachta, SS jedinice*", "*Pripadnik SS jedinica Wehrmachta*", ili pak navod "*Pripadnik ustaške vojnice SS jedinice*" (str. 132.). Naprosto, nije u potpunosti jasno tko je tko i što je što. Naime, neobično je i nemoguće, da je ista osoba istovremeno pripadnik i Wehrmachta i SS-a (iako bi zasigurno ispravno bilo Waffen-SS), odnosno i ustaške vojnice i (Waffen-)SS-a.

Među najzanimljivijima je navod: "*/.../ Pripadnik hrvatskog domobranstva, SS legija pod talijanskim zapovjedništvom, po zadatku na Istočnom bojištu u Rusiji. /.../*" (str. 100.) (sic! sic! sic!). Takva mogućnost, odnosno hrvatska jedinica čudnog naziva, "SS legija" (?!), koja je navodno bila pod talijanskim zapovjedništvom, nije postojala, ne samo na Istočnom bojištu, nego niti bilo gdje drugdje u vrijeme Drugoga svjetskoga rata. Očito se radi o Lako prevoznom zdruhu Hrvatske legije, koji je cijelo vrijeme boravka na Istočnom bojištu bio u sastavu talijanske 3. brze divizije i sudjelovao u borbama na području Harkova.

Naime, posebne hrvatske dobrovoljačke postrojbe, ustrojene, ali i izdvojene iz hrvatskog domobranstva, sudjelovale su u sklopu njemačkih i talijanskih oružanih snaga u borbama na Istočnom bojištu. Hrvatske dobrovoljačke postrojbe (Legije), nastale dobrovoljnim odazivom na poziv za sudjelovanje na Istočnom

bojištu, ali i novačenjem, stvorene su iz redova kopnene vojske, zrakoplovstva i mornarice. Na Istočnom bojištu borile su se u sklopu njemačkih oružanih snaga Pojačana 369. pješačka pukovnija, Legija zrakoplovstva NDH i Legija mornarice NDH, te u sklopu talijanskih oružanih snaga Lako prevozni zdrug Hrvatske legije.

Zatim, nejasan je navod “*Pripadnik oružanih snaga NDH, Plava divizija, pod zapovjedništvom Wehrmachta.*” (str. 103.). Očito se radi o 392. pješačkoj diviziji (zvanoj “Plava”), koja je bila u sastavu njemačkih oružanih snaga, odnosno Wehrmachta, a nikako u sastavu oružanih snaga NDH.

Naime, u sastavu njemačkog Wehrmachta (OKW – Heer) ustrojene su tijekom Drugog svjetskog rata tri hrvatske legionarske divizije: 369. pješačka divizija (“Vražja”), 373. pješačka divizija (“Tigar”) i 392. pješačka divizija (“Plava”). Ove su divizije, da ne bi bilo zabune, iako popunjene pretežito Hrvatima iz NDH, ali i Nijemcima iz Trećeg Reicha, bile u sastavu njemačkih oružanih snaga, odnosno Wehrmachta. Zatim, od vojnih obveznika NDH, Hrvata, pretežito muslimana i manjim dijelom katolika, te folksdojčera, ali i Nijemaca iz Trećeg Reicha, u sastavu Waffen-SS-a, dakle njemačkih oružanih snaga, postrojene su tijekom Drugoga svjetskoga rata 13. SS gorska divizija “Handžar” i 23. SS gorska divizija “Kama”.

Navod, da je stradalnik/žrtva bio “*Pripadnik hrvatskog domobranstva, Zelena legija*” (str. 106.), moram priznati, potpuno mi je nejasan i zagonetan. Naime, o kojoj se postrojbi hrvatskog domobranstva radi možda uz autore ove knjige znaju upućeniji u vojnu povijest NDH.

Zbunjujući je navod: “*.../ ustrijelili ga iz zasjede lokalni četnici, tzv. papučki partizani /.../*” (str. 100.), zatim “*U Gašincima, u borbi protiv partizana,*

ostao čuvati odstupnicu na zvoniku i tako junački poginuo 1945. godine” (str. 123.). Također je zbunjujući navod, da je navedeni “*.../ pripadnik ustaške vojnice PTS-a. Poginuo u obrani Slovenije 1945. godine.*” (sic! sic! sic!) (str. 101.), ili pak da je zarobljen, kada je već bio zarobljenik, odnosno kada je bio u zarobljeničkoj koloni na Križnom putu (“*Zarobili ga partizani u Koloni križnog puta u Sloveniji pošto ga je prokazao kao ustašu jedan mještаниn iz Feričanaca.*” (str. 103.).

Takvi navodi, izraz su posvemašnjeg neznanja o hrvatskoj vojnoj i ratnoj povijesti, koji moraju izazvati samo podsmjeh.

U drugom dijelu knjige autori opširno prikazuju Domovinski rat na području Virovitičko-podravске županije, opisujući vrijeme i događaje, i iznose mnogobrojne podatke. No, kako se ne bavim i u potpunosti ne razumijem ovu problematiku, ne usuđujem se osvrnuti na mnogobrojne činjenice i navode iznesene u pregledu događaja, ali nažalost moram ustvrditi, da je prikaz svesrdno garniran nacionalnom patetikom, te začudnim razmišljanjima i nabrijanim tumačenjima. Naime, nisam uvjeren, da takav pristup može bilo što pojasniti, a najmanje pridonijeti boljem i ispravnom razumijevanju i poznavanju prošlih događaja. Naprotiv.

Ukratko, daleko bi nas odvelo nabranjanje svih nedostataka ovog žrtvoslova, koji dovode u pitanje njegovu korisnost i namjenu.

Ne razumijem stoga u potpunosti na čemu su recenzenti i urednik knjige “*Spomenar hrvatskim žrtvama Virovitičko-podravске županije stradalim 1941.-1945. i 1991.-1995. godine*” utemeljili svoj pozitivan sud, a također se nažalost nikako ne bih mogao složiti s hvalospjevnim prikazom jednog od recenzenata knjige, objavljenim u *Scrinia slavonica*, 4 (2004).

Vladimir Geiger

Stjepan KOŽUL, *Stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata i poraća*. Radovi, knj. 4 (Zagreb: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", 2004), 704 str.

U izdanju zagrebačkog Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić" nedavno je objavljena knjiga *Stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata i poraća*, čije autorstvo potpisuje Stjepan Kožul. Riječ je o zanimljivoj i dosta opsežnoj knjizi koja je dio jednog većeg projekta, a o čemu nas već u uvodnoj riječi upoznaje Stjepan Razum, urednik izdanja, te nešto kasnije i sam autor. Naime, ova knjiga o stradanju u Zagrebačkoj nadbiskupiji ustvari predstavlja tri autorova rada koji su objavljeni u godišnjacima *Tkalčić* (br. 4/2000.-6/2002.), a objavljeni su i kao zasebna knjiga kako bi zajedno s knjigama *Martirologij Crkve zagrebačke* te *Terra combusta* (objavljene 1998.) autor zaključio niz knjiga posvećenih problematici stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji u drugoj polovici 20. stoljeća (str. 5, 20). Unatoč tome što su radovi već bili objavljeni, oni su u ovoj knjizi dopunjeni, odnosno dopisana su izvješća nekih župa koja su naknadno pronađena, a vrijedi dodati i kako su radovi, odnosno knjiga nastali na temelju gradiva iz pismohrane Zagrebačke nadbiskupije.

Knjiga o stradanjima u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata i poraća podijeljena je na tri dijela. Naime, prvi dio sadrži riječ urednika izdanja Stjepana Razuma (str. 5-6) te autorov predgovor u kojem, između ostalog, progovara o poticajima za izradu ove knjige, o oskudnosti izvora i slično (str. 7-21). Drugi dio knjige ustvari pred-

stavlja i glavni dio knjige koji je posvećen stradanjima u Zagrebačkoj nadbiskupiji (str. 23-528), dok će čitatelji u posljednjem dijelu knjige pronaći dodatak te tehničke priloge izdanju (str. 529-704).

Glavni dio knjige (str. 23-528) je podijeljen na tri dijela u kojima autor progovara o stradanjima u Zagrebačkoj nadbiskupiji od 1940. do 1951., a zapisi su nastali na temelju izvornih pisanih svjedočanstava iz pismohrane Nadbiskupskoga duhovnoga stola. Tako je prvi dio naslovljen "Stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata, Stanje duša, vjerski prelazi, poginule osobe i počinjene ratne štete na bogoštovnim zgradama, prema okružnici iz 1943. godine" (str. 23-268). U ovome dijelu knjige autor čitateljstvo upoznaje s okružnicom Nadbiskupskoga duhovnoga stola (br. 5126) iz 1943., a kojom se od župnika i župnih upravitelja traži da opišu sva razaranja i oštećenja crkvenih zgrada, da sastave brojidbene podatke rođenih, vjenčanih i umrlih, te vjerskih prijelaza u Katoličku crkvu za razdoblje od 1940. do 1942. Ujedno je traženo i da se popišu imena i okolnosti svih poginulih župljana. Uzevši u obzir sva izvješća, autor donosi podatke o ratnim stradanjima u 206 župa (od 388) tadašnje Zagrebačke nadbiskupije, a u njima se, osim o smrtno stradalim svećenicima, govori i o smrtno stradalim vjernicima u pojedinim župama koji su poimenično i popisani. Izvješća su abecednim redoslijedom poredana u knjizi, a u njima se osim već spomenutoga mogu pronaći i podaci o prilikama u pojedinoj župi, vojnim akcijama, paljenju i uništavanju crkvenih objekata i slično. Na koncu su pridodani i tabelarni prikazi po župama o stanju duša, vjerskim prelaznicima, te o poginulima u ratu. Idući dio knjige naslovljen je "Oštećene crkve i crkveni spomenici u Zagrebačkoj nadbiskupiji u Drugom svjetskom ratu i poraću" (str. 269-361), a autor je ovdje predstavio brojidbene podatke o oštećenosti i porušenosti crkvenih zgrada za

vrijeme II. svjetskog rata te poraća, do početka 1951. Naime, na poticaj Komisije za vjerske poslove Predsjedništva Vlade NR Hrvatske, Nadbiskupski duhovni stol je prikupio podatke o stanju crkvenih zgrada na području Zagrebačke nadbiskupije. Ovaj dio knjige sadrži izvješća koja su pristigla Nadbiskupskom duhovnom stolu, a poredana su prema arhidakonatima, odnosno dekanatima i župama. Autor, prema pristiglim podacima, zaključuje kako je na području Zagrebačke nadbiskupije za vrijeme II. svjetskog rata uništeno 9 crkava dok ih je još 190 oštećeno, a poslije rata je uništeno ili oštećeno još najmanje pedesetak crkava i kapela. Posljednji, treći dio, središnjeg odsječka knjige autor je naslovio "Zauzeće župnih stanova i gospodarskih zgrada u Zagrebačkoj nadbiskupiji 1950. i 1951. godine" (str. 363-528). U ovome dijelu knjige autor je, na temelju izvješća upućenih Nadbiskupskom duhovnom stolu, a na temelju ranije poslanih okružnica dekanatskim i župnim uredima (1950. i 1951.), prikazao odnos državnih vlasti prema crkvenim imovini, odnosno prema župnim stambenim i gospodarskim zgradama. Ovdje se nalaze i tri popisa koji donose sumarne podatke o popisu župa gdje se dogodilo posvemašnje zaposjednuće župnog stana, potom župe u kojima je zaposjednuće bilo većinsko, ali je ipak bilo omogućeno upravitelju župe stanovanje i uređivanje u župnom dvoru, te one župe u kojima je zaposjednuće bilo takvo da upravitelja župe nije ometalo u redovitom uređivanju.

I dok je već opisani dio knjige, posvećen stradanjima u Zagrebačkoj nadbiskupiji, nastao iz pera Stjepana Kožula, posljednji dio knjige možemo podijeliti na dva dijela, odnosno na dodatak te na tehničke priloge knjizi. Naime, urednik izdanja je ovoj knjizi pridodao vlastitu bilješku o autoru Stjepanu Kožulu te je potom pridodana i opsežna bibliografija Kožulovih radova, koja sadrži bibliografske jedinice za ukupno više od 900

knjiga, radova, prikaza, osvrti, recenzija i novinskih napisa te popis 10 autorovih rukopisa (str. 529-623). Posljednji dio knjige sadrži tehničke priloge, odnosno popis materijala reproduciranih u knjizi, potom kazala osoba, mjesta i pojmova te pregled sadržaja (str. 624-704).

Na koncu valja istaknuti kako je istraživanje crkvene prošlosti naših krajeva u posljednjih desetak godina uzelo sve više maha, a u tome svakako veliku ulogu ima i "Tkalčić", tj. Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije. U svjetlu spomenute činjenice treba promatrati i ovu opsežnu monografiju čiji izlazak iz tiska predstavlja još jedan prinos rasvjetljavanju preboga hrvatske crkvene prošlosti, odnosno povijesne problematike koja je još donedavno bila samo jedna u nizu zabranjivanih i prešućivanih tema iz hrvatske prošlosti.

Mario Kevo

FONTES – Izvori za hrvatsku povijest, godište 8 (2002) / *Dnevnik Diane Budisavljević 1941-1945.*, ur. Josip KOLANOVIĆ, (Zagreb: Hrvatski državni arhiv i Javna ustanova Spomen područje Jasenovac, 2003), 310 str.

Razdoblje II. svjetskoga rata na prostorima Republike Hrvatske, ali i u mnogo širem teritorijalnom kontekstu, potom stvaranje Nezavisne Države Hrvatske i njezina politika rasne i nacionalne isključivosti, koja je rezultirala i otvaranjem koncentracijskih logora, kao i mnoge tomu srodne teme, i danas se preispituju, istražuju te predstavljaju nepresušan izvor istraživačke problematike. Opće je poznata činjenica kako

se o djelovanju jasenovačkog logora vrlo mnogo pisalo i objavljivalo, ali takva situacija nije prisutna kada su u pitanju teme poput izbjeglica, prognanika, djelovanja Crvenog križa u NDH ili humanitarnih nastojanja na spašavanju ugroženih grupa i skupina ljudi u NDH. Stoga se sa zanimanjem treba posvetiti pažnja svakom izdanju koje donekle pokriva ovu, još uvijek nedovoljno istraženu, povijesnu problematiku, a riječ je o djelu *Dnevnik Diane Budisavljević* (Zagreb, 2003.). Naime, ovaj zanimljivi projekt izdavanja građe prvotno je objavljen u časopisu *Fontes* (izdanje korišteno pri pisanju ovoga teksta), koji uz cjelokupni dnevnik Diane Budisavljević sadrži još samo dva prikaza, a potom je otisnut i u obliku knjige, i to u zajedničkoj nakladi Hrvatskoga državnog arhiva te Javne ustanove Spomen područje Jasenovac.

Dnevnik Diane Budisavljević možemo podijeliti na tri dijela. U prvome dijelu, nakon riječi Uredništva (str. 7-9), slijede dnevnički zapisi Diane Budisavljević, rođ. Obexer (str. 11-171). Ukratko, ovdje treba pojasniti o kome je riječ, izložiti najosnovnije podatke kao i važnost njezinih dnevničkih zapisa za hrvatsku prošlost iz NDH-aškog razdoblja. Diana Budisavljević rođena je 15. siječnja 1891. u Innsbrucku gdje je i umrla 20. kolovoza 1978. Nakon udaje za dr. Julija Budisavljevića 1919. se doselila u Zagreb. Nakon što je koncem 1941. saznala za stradanja žena i djece pravoslavne vjeroispovijesti u logorima Lobor-grad i Gornja Rijeka pokrenula je zajedno sa suradnicima (dr. Marko Vidaković, Đuro Vukosavljević) humanitarnu akciju za pružanje pomoći, koja je bila znana i kao "Akcija Dijane Budisavljević". U njezinim dnevničkim zapisima iscrpno su prikazani humanitarni naponi koje je, zajedno sa suradnicima, uložila u spašavanje djece iz logora NDH te u pružanju pomoći ženama kao i o opskrbi transporta kojima su ljudi odvođeni na prisilni rad u Treći Reich. Osim ovih akcija u dnevniku

se veliki dio zapisa odnosi i na akciju oko zbrinjavanja velikog broja djece (oko 12 000) koja su, nakon njemačke ofenzive na Kozari sredinom 1942., bila smještena u okolici Stare Gradiške, odnosno u selima Mlaka i Jablanac. Djeca su smještena u Zagreb, a potom i u Jastrebarsko i Sisak, a pokrenuta je i akcija udomljavanja djece. U ovim naporima Diana Budisavljević je veliku podršku, između ostalih, imala i u Caritasu Zagrebačke nadbiskupije te Kamilu Bresleru. Dnevnički zapisi su vođeni gotovo svakodnevno i prate zbivanja od 23. listopada 1941. do 1. listopada 1945., dok posljednji dnevnički zapis nosi nadnevak od 7. veljače 1947.

Drugi dio knjige sadrži priloge, a možemo ga podijeliti na dva dijela. Naime, u prvome dijelu je reproducirano 80 dokumenata vezanih uz dnevničke zapise, a koji se najvjerojatnije nalaze, iako se to nigdje izričito ne navodi, pohranjeni u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (str. 173-259). Posljednji dio knjige sadrži tehničke priloge knjizi, a može se podijeliti na nekoliko dijelova budući da sadrži biografiju Diane Budisavljević na hrvatskom i njemačkom jeziku (str. 261-264), potom izvatke iz dnevnika na njemačkom jeziku (*Auszug aus dem Tagebuch: "Aktion Diana Budisavljević"*, str. 265-283) te sažetak na engleskom jeziku, kazala osoba i mjesta, popis literature i novinskih članaka te popis priloga (str. 284-306).

Ova hvalevrijedna akcija objavljivanja izvora za hrvatsku povijest donekle je pomućena i nekim lošim odlikama, od kojih se ističu dvije. I dok jedna možda i nije toliko bitna druga je ipak prevažna da ju ne bismo spomenuli. No, krenimo redom. Možda nam se i ne pretjerano važnim može činiti podatak kako su, već spomenute, reprodukcije izvornog arhivskog gradiva priložene knjizi ostale bez podataka gdje se nalaze, odnosno gdje su pohranjeni izvorni dokumenti jer niti jedna reprodukcija nije upotpunjena sig-

naturom dokumenta. Isto tako, ovi dnevnički zapisi su opremljeni popisom priloga (str. 303-306), ali niti tamo nije navedena signatura izvora, odnosno mjesto njihove pohrane. I dok se ovaj problem i ne čini toliko važnim, budući da svaki istraživač može zatražiti uvid u spomenute dokumente ukoliko su oni pohranjeni u Hrvatskom državnom arhivu, drugi problem je ipak mnogo važniji. Naime, ovo izdanje dnevničkih zapisa popraćeno je s nekoliko površnih i netočnih komentara, odnosno bilježaka. Tako naprimjer u oči upada činjenica navedena u bilješci br. 62 (str. 69) gdje piše:

“Vjekoslav Maks Luburić (1914.-1969.), general i ustaški pukovnik. U srpnju 1941. imenovan voditeljem UNS-ova Ureda III. (Ustaške obrane), čija je funkcija organizacija logora, uprava i osiguranje. U kolovozu 1941. osnovao logor Jasenovac.”

Naime, ovdje treba ustvrditi kako je Ustaška nadzorna služba (UNS) osnovana Zakonskom odredbom od 16. kolovoza 1941. pa je nejasno kako je Luburić mogao postati voditelj UNS-ova Ureda III. mjesec i nešto dana prije njegova samog osnutka (!?). Svakako, da je riječ samo o ovome, mogli bismo shvatiti da je došlo do pogreške, ali moramo konstatirati kako ima još primjera neshvatljive površnosti kada je riječ o popratnim komentarima. Naime, nešto ranije, u bilješci 40 (str. 42) spominje se Jasenovac kao središnji i najveći sustav koncentracijskih logora u NDH i to navođenjem logora Jasenovac I, Jasenovac II, Jasenovac III, Jasenovac IV te Jasenovac V, iako većini istraživača koji se bave ovom problematikom ovakva brojidbena oznaka, osim u nekih autora na strani srpske historiografije, nije poznata, a niti se koristila u vrijeme NDH. Uvidom u recentnije autore, ali i u uvidom u izvor koji se u bilješci navodi kao podloga ovakvom komentaru, možemo dodati samo da autori govore o jasenovačkom

sustavu ili pak pojedinačno o logorima te da nitko od njih ne rabi brojidbene oznake kako su navedene u spomenutoj bilješci, već se govori o Logoru I. (Krapje), Logoru II. (Bročice), Logoru III. (Ciglana) i tako redom. Nadalje, slično je i s bilješkom br. 45 (str. 51) gdje je za Staru Gradišku navedeno:

“Koncentracijski logor u sustavu koncentracijskih logora Jasenovac (Jasenovac V).”

No, ovdje treba spomenuti i bilješku br. 69 (str. 77) gdje se spominje i selo Mlaka kao *Ženski logor koji je pripadao kompleksu jasenovačkih logora pod nazivom Logor VI*. Logičnim slijedom ranije navedenoga mogli bi se upitati zašto se ovdje ne spominje selo Mlaka kao, recimo, logor *Jasenovac VI*. (!?) Nadalje, o površnom pristupu popratnim komentarima uz dnevničke zapise Diane Budisavljević svjedoči nam i bilješka 73 (str. 90) gdje se govori o Logoru III (Ciglana), i to:

“Logor III (Ciglana) pripadao je kompleksu jasenovačkih logora, a bio je smješten na prostoru gdje su nekad bili industrijski pogoni ciglana, lončara, mlin i pilana. Dijelio se na muški (III A), ženski III B i III C – logor uništenja pomoću gladi i žeđi.”

Ovdje treba dodati kako u sklopu industrijskih objekata nije postojalo “lončare” već je bila riječ o lančari, odnosno pogonu za izradu lanaca i lančane robe. Istodobno, u skladu s navedenim, odnosno netočnim popratnim komentarima, treba dodati i kako gotovo niti jedna od bilježaka nije popraćena klasičnim znanstvenim aparatom u kojem bi se navedene tvrdnje mogle i provjeriti pa čitatelju niti ne može biti jasno odakle su crpljeni ovakvi, u najmanju ruku, dosta upitni podaci.

U svakom slučaju, unatoč iznesenim negativnim opaskama, riječ je o hvalevrijednoj akciji objavljivanja građe za iznimno osjetljivo i nedovoljno istraženo područje hrvatske povijesti, a koja je već

samim svojim objavljivanjem postala nezaobilazan izvor za sve istraživače socijalno-humanitarne te logorske problematike iz vremena NDH. Stoga, ovaj kraći prikaz izdavači svakako ne bi trebali tretirati u negativnom kontekstu već bi ga trebali promatrati u svjetlu konstruktivne i pozitivne kritika, a sve u nadi da se pri možebitnoj realizaciji idućih sličnih, s obzirom na povijesnu problematiku i dosta osjetljivih projekata dužno poštovanje posveti i popratnim komentarima te cjelovitijem znanstvenom aparatu, kako se ne bi potkradale ovakve, mogli bismo reći početničke, greške.

Mario Kevo

Mihajlo S. VUČINIĆ, *Građanski rat u Hrvatskoj 1991-1995.* (Beograd: Udruženje Srba iz Krajine i Hrvatske – Srpsko kulturno društvo «Zora», 2004.), 200 str. + Prilozi.

U potrazi za povijesnom istinom, dakako, uz pretpostavku njezinog postojanja, povjesničari su prisiljeni konzultirati različite vrste izvora i relevantne literature. Pritome gaje nadu da će novo-otkriveni izvori ili objavljene spoznaje biti od nekakve koristi za njihova vlastita istraživanja. U Beogradu je prošle, 2004., objavljena knjiga Mihajla S. Vučinića koja se bavi ratom u Hrvatskoj 1991.-1995. Vučinić, u etničkom smislu, pripada zajednici hrvatskih Srba. Rođen je u Srpskim Moravicama 1924., a nakon sudjelovanja u partizanskom pokretu, tijekom Drugog svjetskog rata, nastavlja s vojnom karijerom. U mirovinu odlazi s mjesta glavnog urednika vojnog časopisa «Vojno delo». Nakon hrvatskog oslobođilačkog rata 1991.-1995. obavljao je

dužnost čelnog čovjeka organizacije nazvane «Udruženje Srba iz Krajine i Hrvatske».

Vučinićeva knjiga podijeljena je u, uz predgovor, uvod, bilješku o autoru i popis literature, dvanaest poglavlja (*Rat istorijsko-društvena pojava* 4.-6., *Karakter rata u Hrvatskoj* 6.-41., *Uzroci rata u Hrvatskoj* 41.-67., *Pripreme Hrvatske za rat* 67.-101., *Secesija Hrvatske – Casus belli* 101.-108., *Republika Srpska Krajina – Pravo na samoopredeljenje* 108.-114., *JNA u građanskom ratu u Hrvatskoj* 114.-153., *Borbena dejstva hrvatskih vojnih i policijskih snaga* 153.-166., *Vensov plan* 166.-173., *Plan Z-4* 173.-176., *Uzroci brzog pada RSK* 176.-179. te *Umesto zaključaka, ili predlog za razmišljanje o istini i pomirenju* 179.-197.). Knjiga donosi i deset priloga, a radi se o službenim priopćenjima saveznog i vojnog vrha o političkim i ratnim događajima iz 1991.

Svoje viđenje historijata hrvatsko-srpskog sukoba u posljednjem desetljeću prošlog stoljeća Vučinić započinje razmatranjima o karakteru tog sukoba. Riječ je, smatra autor, o sukobu koji se može svrstati u kategoriju građanskog rata jer je izbio na području Socijalističke Republike Hrvatske, tada, 1991., federalne jedinice u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Taj sukob, ili rat, imao je dvije faze. Prva faza obuhvaća vremensko razdoblje, u kojem dolazi do priprema hrvatskih «secesionista» za odcepljenje i, u kojoj Hrvatska, «vodi rat protiv SFRJ čiji je član federacije i protiv JNA koja je legalna oružana sila SFRJ». (8.) U drugoj fazi (1995.), sada samostalna hrvatska država, vodi rat protiv srpskog dijela stanovništva. Vučinić ove tvrdnje potkrepljuje «dokazima» koji porijeklo vuku iz povijesti vojnih doktrina i načina ratovanja, pritome navodeći i misli nekoliko autora koji su se bavili problematikom netom prohujalih ratova. Dakako, svi oni autori koji, makar i u najelegantnijoj formi, do-

puštaju mogućnost da je veći dio hrvatskih Srba, potpomognut, ali i instruiran, od strane svojih beogradskih mentora, uzeo aktivnog učešća u pobuni s ciljem ostvarenja imperijalističkog plana «svi Srbi u jednoj državi» nailaze na njegovu osudu. Naravno, ideja Velike Srbije, smatra Vučinić, samo je običan mit; radi se o propagandnom uratku još Austro-Ugarske kojoj je Garašaninovo «Načertanije» poslužilo kao najobičnija izlika. Teško se složiti i s njegovom tvrdnjom da koncepcija «svi Srbi u jednoj državi» predstavlja, posve suprotno hrvatskim tumačenjima, koja u njoj vide isključivo polugu agresivnog srbijanskog imperijalizma, u biti, zahtjev Srba za očuvanjem cjelovitosti Jugoslavije, utemeljen u rezultatima referenduma iz 1991. Prije bi se moglo reći, a kasniji događaji su to na najbolji način potvrdili, da je upravo ta koncepcija predstavljala najobičniju izliku za pobunu, a onda i rat. Kod Hrvata stvari stoje, dakako, drukčije. Koncepcija hrvatske samostalnosti, drži Vučinić, vrlo je stara, a najviše je došla do izražaja u programima hrvatskih političkih stranaka tijekom 19. st. Realizacija te koncepcije, smatra autor, uvijek je pretpostavljala ostvarenje «etnički čiste Hrvatske», naročito od njezinih stanovnika srpske nacionalnosti. Kako je pokazala izrazitu otpornost na povijesne promjene nije nimalo čudno da je uskrснуće doživjela u programu Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Zahtjevi za hrvatskom samostalnošću, prema Vučiniću, oduvijek su bili popraćeni «sa jasnim opredeljenjem za etnički čistu državu pri čemu se ističu principi ustaške ideologije uključujući i jasne zahteve sa teritorijalnim pretenzijama na Bosnu i Hercegovinu». (49.)

Osjetivši da bi promjene na svjetskoj pozornici krajem devedesetih godina prošlog stoljeća mogle biti «taj trenutak» Hrvati su intenzivirali svoje secesionističke namjere. Potpuno u skladu s «istorijskim iskustvima» (73.) HDZ i njegov predsjednik, Franjo Tuđman, vrlo rano,

ali i vrlo jasno, smatra autor, opredjeljuju se «za nezavisnu, etnički čistu Hrvatsku proustaške orijentacije, koja se mogla ostvariti šamo ratom i ustaškim metodama». (73.) Čudno je, pritom, da Vučinić, kao osoba koja se, praktički, cijeli život, bavila vojnom problematikom, «zaboravlja» da vođenje rata, a pogotovo napadačkog, pretpostavlja posjedovanje velikih količina svih vrsta oružja. U lipnju 1991., strana koja se tako dugo pripremala za rat, raspolagala je, na primjer, u jedinici u Osijeku s četiri (!) ručna bacača, a naspram nje je stajala 12. mehanizirana proleteraska brigada sa 60 tenkova.¹ No, bez obzira na to, smatra Vučinić, Hrvatska se užurbano nastavila pripremati za obračun sa svojim Srbima. Do kraja svibnja 1991. Hrvatska je, tako, raspolagala s vojnom silom od 100.000 dobro opremljenih vojnika i, uz «direktnu pomoć i neposredno učešće “penzionisanih” američkih generala i drugih stručnjaka NATO», krenula je u rat, tj. u «čistku srpskih sela od “četnika” i zauzimanje policijskih stanica u srpskim opštinama». (100.) Zaključak je više no jasan. Hrvatske secesionističke namjere, eksplicitno tvrdi Vučinić, uzrokovale su hrvatsko-srpski sukob. No, Vučinić ide i dalje. Budući je hrvatska diplomacija, uz, naravno, neizostavan utjecaj i podršku «svojih mentora Nemačke i SAD» (107.), već faktički i ostvarila stupanj nezavisnosti, autor se pita zbog čega je onda hrvatsko vrhovništvo uopće i krenulo u rat. I, opet, odgovor je više no predvidljiv. Hrvatsko vrhovništvo nije bilo zadovoljno (samo) državnom nezavisnošću, nego je «želelo etnički čistu hrvatsku državu, što je značilo obračun sa srpskim narodom». (107.)

Nakon što je nekoliko stranica posvetio pokušavajući utvrditi postojanje prava srpske zajednice na odcjepljenje i samo-

¹ Davor MARIJAN, *Smrt oklopne brigade. Prilozi za istraživanje rata za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1990.-1992.*, Zagreb-Sarajevo 2002., 216.

opredjeljenje (ravnopravnost hrvatskih Srba povijesno je utvrđena daleko ranije, plan Z-4, «iako je taj dokumenat bio podvala hrvatskih vlasti» [111.], potvrdio je međunarodni legitimitet [!?] srpske paradržave u Hrvatskoj, a uspostava sustava obrane te stvaranje vlastitih oružanih snaga trebalo je predstavljati jamca tog legitimiteta), autor se mnogo šire osvrće na ulogu Jugoslavenske narodne armije (JNA) u događanjima 1991.-1995. Odmah na početku autor konstatira da je nepobitna činjenica da je JNA «zakazala». Naime, nije «izvršila svoje ustavne obaveze, nije sačuvala teritorijalni integritet SFRJ, nije sprečila građanski rat niti zaštitila ugrožene narode, pre svega srpski narod u Hrvatskoj». (116.) Razloga za to je, drži autor, mnogo, od nesustavnog stvaranja zapovjedničkog kadra nakon 1945., a naročito nakon 1948., prevelikog vjerovanja u različite oblike doktrinarno-ideoloških postavki, pa do promašenosti projekta ustroja Teritorijalne obrane na etničkom ključu. Još veći uzrok njezinog promašaja sadržan je u kontinuiranom subverzivnom djelovanju hrvatskog vrhovništva. «Zaboravljajući» da su opsjednute vojarne JNA, u jesen 1991., predstavljale, a često i djelovale u tom smislu, veliku prijetnju civilnom stanovništvu (često i srpskom) u nizu hrvatskih gradskih naselja, autor konstatira kako su pripadnici JNA u tim objektima bili izloženi čitavom spektru teško zamislivih oblika maltretiranja. Također, Vučinić tvrdi da je i međunarodna zajednica, svojim nedosljednim ponašanjem, stvaranjem zaključaka na temelju onih podataka «koje je dobijala od rukovodstva Hrvatske, u čijim je izveštajima i dokumentima JNA tretirana kao agresor» (137.) te uvođenjem ekonomske blokade (!?), u velikoj mjeri pridonijela neuspjehu JNA. Kako bi svojim tvrdnjama dao veću težinu Vučinić se detaljnije osvrće na ratna djelovanja te ulogu JNA u njima kod Vukovara i Dubrovnika. Za autora je, tako, granatiranje povijesne jezgre Dubrovnika «laž» (151.) Ipak, pristojnosti radi, treba zabilježiti kako Vučinić kon-

statira «da su neke jedinice JNA i TO, naročito delovi rezervnog sastava [...] izvršile pljačku i uništavanja imovine stanovništva u okolini Dubrovnika, naročito u Konavlima» (149.), što, ukoliko autor ovog prikaza nije nešto previdio, predstavlja jedino mjesto gdje se autor donekle približio tadašnjoj ratnoj stvarnosti južne Hrvatske.

Posebno poglavlje Vučinić posvećuje i borbenim djelovanjima hrvatskih oružanih snaga. No, odmah se okomljuje na sintagmu *Domovinski rat*, tvrdeći kako je riječ o još jednom propagandnom triku hrvatskog vrhovništva. Područje zapadne Slavonije, tvrdi Vučinić, bilo je poprištem prvog većeg progona hrvatskih Srba. Naravno, niti spomena o subverzivno-pobunjeničkom djelovanju članova i pristata Srpske demokratske stranke (SDS) na tom području kao niti o napadu na policijsku postaju u Pakracu u ožujku 1991. No, tu i ostale akcije hrvatskih snaga do 1995., moglo bi se okarakterizirati kao puku predigru dugo pripremanim zločinačkim namjerama Hrvatske. Pored uspostavljanja normalnog prometovanja relacijom Zagreb-Slavonski Brod te uništenja pobunjeničkih jedinica u zapadnoj Slavoniji Vučinić ističe kako je jedan od osnovnih ciljeva oslobodilačke akcije *Bljesak* bio «proterati preostali deo srpskog stanovništva sa područja Slavonije». (159.) Sličan cilj, ali uz korištenje još radikalnijih sredstava, hrvatsko vrhovništvo imalo je i nekoliko mjeseci kasnije, prilikom akcije *Oluja*. I ovom prilikom moramo konstatirati kako je naš pokušaj pronalaska makar jedne rečenice o genocidu počinjenom nad hrvatskim stanovništvom ovih područja, praktički, do zadnjeg dana postojanja srpske paradržave, bio uzaludan. Također, Vučinić drži nepobitnom činjenicom aktivno američko učešće u *Oluji*, naravno, na hrvatskoj strani. Razloge brzog sloma srpskih snaga 1995. autor pronalazi u političkoj razjedinjenosti krajiških Srba, nedovoljnom angažiranju u stvaranju samostalne oružane sile, animozitetu prema časnicima JNA, prevelikom stup-

nju oslonca na Srbiju te naivnom vjerovanju pobunjeničkog vodstva u Vensov plan iz 1992.

Zaključak svog uradka autor iznosi u zanimljivom obliku. Vučinić ga je zamislilo kao niz iznošenja različitih ideja i konstatacija koje, prema njegovom stajalištu, trebaju dovesti do sagledavanja prave istine o događanjima u Hrvatskoj 1991.-1995. Ipak, sva njegova stajališta, ukoliko se pokažu otpornima na protok vremena, ali i dalje prijemljivima za njegove srpske sunarodnjake, su sve, samo ne na tragu uspostavljanja normalnih međuljudskih odnosa između Hrvata i Srba. Naprotiv, mogla bi značajno pridonijeti potvrđivanju stare postavke o ponavljanju povijesti.

Sve gore napisano pokazuje još jednu stvar. Vučinićeva knjiga predstavlja još jedan dokaz onoj o nepredvidljivosti svakog povijesnog istraživanja. Njegova unutarnja logika podrazumijeva susret s istinski kvalitetnim djelima i poljima novog i još neistraženog, ali i s propagandno-političkim uradcima koje bi čovjek najradije u širokom luku zaobišao, ali to, nažalost, nije moguće. Doduše, treba primijetiti da se Vučinićevoj knjizi može, pored sustavnog i ozbiljnog istraživačkog napora, odgovoriti na još jedan način. Ali, o pamfletima ne želimo niti razmišljati, a kamoli baviti se njima.

Ivica Miškulin

Ivica DEBIĆ i Ante DELIĆ,
Otkos (Grubišno Polje – Bjelovar – Zagreb: Matica hrvatska Grubišno Polje – Prosvjeta – UHBDDR, 1999), 154 str.

Hrvatske oružane snage počele su oslobađati okupirane krajeve Hrvatske još 1991. O jednoj takvoj akciji, nazvanoj

Otkos-10, izvedenoj u listopadu, studenom i prosincu 1991., kojom je, uz odmah nakon nje provedenu operaciju *Orkan 91*, oslobođeno oko 900 km² područja zapadne Slavonije, progovara knjiga dvojice autora, Ivica Debića i Ante Delića.

Knjiga je podijeljena u manje cjeline (poglavlja). U uvodu, podijeljenom na još manje dijelove, Delić, u kratkim crtama, progovara o povijesti grubišnopoljskog kraja završavajući s rezultatima popisa stanovništva 1981. Prema tom popisu, na prostoru općine Grubišno Polje živjelo je ukupno 14.206 stanovnika, a najbrojniji su bili Hrvati (37%) te potom Srbi (29%). Na sljedećim stranicama isti autor iznosi i kratki historijat velikosrpske ideje u bilogorskom kraju. Pritome donosi dijelove knjige Ivana Nepomuka Jemeršića, župnika u Grubišnom Polju te saborskog zastupnika, nazvane «Moje stanovište». Jemeršić je još 1908., na vrlo slikovit način, detektirao prisutnost velikosrpske ideje u tom kraju. Obraćajući se biračima Jemeršić govori o svom prisustvu na srpsko-pravoslavnom obredu, a posebno mu se u sjećanje usjekla prodika koja je potrajala pet minuta: «Ova trajala je koje pet minuta, a glavnim predmetom govora bilo je srbstvo, pače službujući svećenik rekao je, da je i isti sv. Georgije bio Srbinom iz Kapadocije [...]». (19)

Više prostora Delić posvećuje novijim manifestacijama velikosrpstva. Naime, i sam je, u studenom 1989., prisustvovao tribini u organizaciji grubišnopoljskih komunista s tematikom uspješnog egzistiranja multietničnosti u toj sredini. No, budući je njegovo pitanje u vezi s neizborom niti jednog Hrvata u općinski odbor ostalo bez odgovora, moglo bi se zaključiti da stvari i nisu bile tako idilične. S uvođenjem višestranačja i prvim demokratskim izborima 1990. dolazi i do prvih izraza sve zategnutijih hrvatsko-srpskih odnosa u grubišnopoljskoj općini. Tako je 16. rujna 1990. došlo do premazivanja crvenom bojom

tek otkrivenog spomenika kralju Tomislavu u Velikim Zdencima. Prvo oružje u Grubišno Polje dolazi 21. listopada 1990., a podjeljuje se odabranim članovima lokalnih ogranaka Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Do prvih fizičkih sukoba dolazi u siječnju 1991. Barikade se na tom području pojavljuju u ožujku 1991., lokalni Srbi počinju ustrojavati i prve odmetničke odrede, a u lipnju iste godine ustrojava se i četnički *Bilogorski odred* na čelu s istaknutim srpskim nacionalistom Radom Čakmakom.

Središnji dio knjige (Ivica Debić) zauzima pregled operacije *Otkos*. S nadnevkom 4. listopada Zapovjedništvo Operativne zone Bjelovar prosljedilo je obrambenim snagama grubišnopoljske općine sljedeću zapovijed: «Snagama ZNG Grubišno Polje i Virovitica izvršite operaciju čišćenja Bilogore od odmetničkih i terorističkih grupa u trajanju 4-6 dana. U prvoj fazi, 2-3 dana pristupiti čišćenju teritorija zapadno od puta Grubišno Polje-Virovitica, a u drugoj fazi do crte Bastaji-Miokovićevo-Rodin Potok». (87.) Zapovijed je, zbog poteškoća s opremljenošću postrojbe, preformulirana, ali nije joj promijenjen glavni cilj. No, zbog okolnosne situacije (potpisivanje primirja) njezinoj realizaciji pristupljeno je tek 31. listopada. Nasuprot hrvatskim snagama stajala je brigada JNA iz 28. partizanske divizije te pobunjeničke postrojbe. Četiri dana kasnije oslobođeno je okupirano područje grubišnopoljske općine. Nakon postignutog uspjeha drugoj fazi operacije pristupljeno je tek u prosincu 1991. Iz nje treba posebno izdvojiti sukob 5. prosinca 1991. kada «su pripadnici 57. sam. bataljuna ZNG Grubišno Polje potpuno razbili ofenzivu četničke postrojbe iz Srbije, Šešeljevih 'Belih orlova', nanijevši im ogromne gubitke». (107.) Operacija *Otkos* završena je ovladavanjem prometnicom Veliki Bastaji-Koreničani-Miokovićevo. Ujedno ona predstavlja i prvu oslobodilačku akciju hrvatskih snaga u Domovinskom ratu.

Knjiga autorskog dvojca Debić-Delić donosi i niz svjedočanstava sudionika bilogorskih događanja 1991., nekoliko dokumenata hrvatskih vojnih postrojbi te srpskih pobunjenika, popis poginulih branitelja kao i niz drugih fragmenata o ratu na ovom području. Sve to čini je izvrsnom polaznom točkom za sveobuhvatnije istraživanje Domovinskog rata u zapadnoj Slavoniji.

Ivica Miškulin

Skupina autora, *BRODSKO-POSAVSKA ŽUPANIJA*, kolor monografija (Slavonski Brod: Privlačica i Brodska riječ, 2004), 224 str.

Fotomonografija "Brodsko-posavska županija" prva je opsežnija publikacija kojom se predstavlja ova upravno-teritorijalna jedinica formirana 1993. od bivših općina Nova Gradiška i Slavonski Brod. S mnoštvom izvrsnih fotografija i sažetih tekstova publikacija je imala za cilj, koji je i postignut, da upozna javnost s kulturno-povijesnom baštinom i aktualnim trenutkom Županije, u kojoj je sudjevalo dvadesetak autora mjerodavnih za područje koje su obradili. Monografiju su uredili Vladimir Rem i Josip Ščrbašić, lekturu i korekturu obavio je Goran Zovko, a naslovnu stranicu izradio Damir Klasiček.

Uvodni, prigodni, tekst potpisao je župan Mato Dorić, a Vlado Štefanek, uz kartu Županije, osnovne podatke o njenom zemljopisnom smještaju i stanovništvu. U uvodni dio ide i tekst J. Ščrbašića "Naselja i stanovništvo" svih 26 općina s pripadajućim (185) naseljima i brojem stanovnika svake općine.

U kratkom tekstu D. Kozak je prikazao geološke značajke prostora

današnje županije a "Prapovijesno razdoblje u brodskom Posavlju" (17-19) od starijeg neolitika do pojave Kelta u 4. st. pr. Kr. Josip Lozuk. "Brod i brodsko Posavlje u antici i srednjem vijeku" (20-24) prikazala je J. Miškiv a istu temu pod naslovom "Arheološka topografija novogradiškog kraja" (25-27) Marija Mihaeljević.

Ivan Jelić autor je priloga "Brod i brodsko Posavlje kroz stoljeća" (29-30) u kojem se navode najosnovniji podaci, povijesne činjenice, od prvih poznatih pisanih izvora u kojima se ovo područje spominje do suvremenosti. To isto učinio je za novogradiško područje P. Valentić u tekstu "Novogradiški kraj kroz povijest" (36-38).

Poslije tekstova o prošlosti i povijesti slijedi prilog Z. Toldija "Tradicijska kultura brodskog Posavlja" (41-45) u kojem autor brojnim primjerima ilustrira bogatstvo tradicijske kulture sadržane u nošnji, gospodarstvu i običajima. Etnografska tematika zaokružena je radom V. Klikić-Kolić "Etnološke posebnosti novogradiškog kraja" (46-50) s težištem na prikazu proizvodnje i uporabe tekstila u tradicijskom odijevanju, u ženskoj i muškoj radnoj i svečanoj nošnji. Tehničkom greškom nedostaje zadnji dio teksta s potpisom autorice, što je ispravljeno umetkom između 50. i 51. stranice.

Na ovim stranicama objavljeni su tekstovi T. Đurića "Poslije Drugog svjetskog rata" (autor, suvremenik, piše o prilikama, ponajprije o stanju duha u Novoj Gradiški u tom vremenu), "landranje" Matka Peića "Okolo Broda" i zapis "Sveti gajevi na Psunju" Zlatka Tomičića.

V. Rem je priredio članak "Brodski i novogradiški kraj u hrvatskoj književnosti" (52-54) u kojem navodi sva važnija književna imena od fra Antuna Bačića (prva polovica 18. st.) do Dragutina Tadijanovića i mlađih suvremenika, živih i aktivnih pisaca rođenjem ili djelovanjem vezanih za prostor današnje Brodsko-posavske županije.

I sljedećem prilogu pod naslovom "Županija u novinskom ogledalu" (55) autor je V. Rem, koji navodi naslove svih novina (od "Gradišćanina" koji je pokrenut u Novoj Gradiški 1883. i brodske "Posavske Hrvatske" čiji je prvi broj izašao 1894.) što su izlazile u Novoj Gradiški i Slavonskom Brodu do danas.

Predrag Goll napisao je članak "Slavonski Brod u likovnoj umjetnosti novijeg vremena" (57), što je, u stvari, podsjetnik na značajna slikarska i kiparska imena rođena u Slavonskom Brodu, ili svojim stvaralaštvom vezanim uz ovaj grad. Temu likovnosti na području novogradiškog kraja obradila je u prilogu "Likovna umjetnost novogradiškog kraja" (60-62) od vremena poslije oslobođenja Slavonije od Turaka do današnjeg amaterskog likovnog stvaralaštva Marija Karlovčan-Subić.

Svakako najmjerodavniji za temu "Županijski glazbeni portret" (65-66) jest Mihael Ferić koji je u istoimenom članku "portretirao" novogradiško-brodsku sredinu u tako važnom segmentu duhovnosti, kao što je glazba, od prve polovice 18. st. do danas.

Ferić je i autor priloga "Kulturne manifestacije" (67-70) od njihovih početaka, smotri, tridesetih godina prošlog stoljeća, do vrhunskih "Susreta kazališta Hrvatske" u Slavonskom Brodu između 1974. i 1984. do današnjih kao što su "Brodsko glazbeno ljetovanje", "Brodsko kolo" ili "Smotra tamburaških sastava Brodsko-posavske županije" i manifestacija dječjeg stvaralaštva "U svijetu bajki Ivane Brlić-Mažuranić".

Stribor U. Schwendemann prikazao je enciklopedijskim rječnikom, u natuknicama, "Razvoj školskih ustanova u Brodu" (71-73) od početka 18. st. do otvorenja Klasične gimnazije "Marijan Lanosović" u brodskoj tvrđavi u siječnju 1998. a D. Vidmar priredila je prilog "Povijest osnovnog i srednjeg školstva u Novoj Gradiški" (76-78).

U članku "Značajke urbanističkog razvoja, prostorno planiranje i zaštita prostora" (79-87) I. Čizmek je obuhvatio povijest urbanističkog razvoja Nove Gradiške i Slavanskog Broda ali i ostalih naselja na području Brodsko-posavske županije. Slijedi blok (89-144) odličnih fotografija raznih motiva i objekata, pretežno arhitektonske vrijednosti u sklopu kulturno-povijesne baštine.

Aktualne gospodarske teme obrađene su u članku M. Krpana "Gospodarstvo-ključ napretka" (145-147) za brodsko područje i u prilogu F. Valentića "Gospodarska razvijenost Nove Gradiške" (148-150).

"Znameniti i poznati građani u kulturi, umjetnosti, znanosti i politici" (151-154) popis je osoba s područja broskog Posavlja i novogradiškog kraja koje su dale značajnije priloge u području svojeg djelovanja. Prilog je pripremio S. U. Schwendemann prema Hrvatskom leksikonu.

Dvije su teme posvećene Domovinskim ratu. F. Samardžić autor je teksta "Oružana agresija i Domovinski rat" (155-158) na području tadašnje općine Nova Gradiška od prvog dana pobune okučanskih Srba 15. kolovoza 1991. do vojnoredarstvene operacije "Bljesak" početkom svibnja 1995. u kojoj su oslobođena okupirana naselja zapadnog dijela općine. Druga tema je "Domovinski rat u Slavanskom Brodu" (159-161) koju je obradio Ž. Mužević opisujući pripreme za obranu, osnivanje triju brigada Hrvatske vojske, danonoćno granatiranje grada 1991./92., prihvat ranjenika iz bosanske Posavine u brodskoj bolnici a navodi i podatak da je kroz Slavonski Brod prošlo čak oko 300 000 prognanika i izbjeglica.

I. Balen autor je članka "Povijest zdravstva u Brodsko-posavskoj županiji" (162-163) od organiziranih početaka u Brodu i Novoj Gradiški za vrijeme Vojne krajine do danas.

Športsku temu obradili su A. Bartek u prilogu "Šport u Slavanskom Brodu" (166-167) i I. Petranović u tekstu "Stoljeće športa novogradiškog kraja" (168-170). Oba autora nabrojala su sva športska društva koja su djelovala i danas djeluju na području sadašnje županije.

Na 171. str. J. Ščrbašić je predstavio "Ustanove kulture" u županiji s podacima o godini osnivanja, fundusu, prostoru i djelatnosti kojom se bave.

Od 173. do 180. str. opširnije su se predstavile neke općine, očigledno one koje su htjele i mogle platiti cijenu prostora, s podacima iz svoje povijesti, o kulturno-umjetničkim i drugim društvima i gospodarskim mogućnostima.

Od 181. str. do kraja knjige su promidžbene poruke raznih tvrtki bez kojih se, izgleda, ne može više tiskati bilo koja publikacija, a pogotovo ne tehnički zahtjevnija i luksuznija, kao što je i ova kolor-monografija.

Fotomonografija "Brodsko-posavska županija" ide u red popularno pisanih izdanja i uglavnom na razini informacije. Takva vrsta monografije i ne pretendira na nešto više, i uvijek je dobrodošla, i dobro prihvaćena, jer čitatelju daje brojne obavijesti o vremenu, ljudima i prostoru. Osim toga, svaka sredina, a pogotovo tako važna kao što je županija, trebala bi imati osobnu kartu kojom će se s osnovnim podacima o sebi "pristojno" predstaviti slikom i riječju.

Za naše prilike ova monografija je tiskana u impresivnoj nakladi, možda u oko 3000 primjeraka, a jedna je od zamjerki što nema sažetaka, ili sažetka na jednom od svjetskih jezika. Na engleskom i njemačkom napisane su samo legende ispod fotografija. Za nekog dalekog čitatelja to može biti i dovoljno, ali je ipak dojam da se u tom smislu moglo i trebalo napraviti više.

Boško MARIJAN, *Zavičajni Muzej Stjepana Grubera 1953.-2003.* (Županja: Zavičajni muzej Stjepana Grubera, 2004), 70 str.

Muzej u Županji osnovan je 1953. na inicijativu prof. Stjepana Grubera čije ime ova ustanova danas nosi. Dogodilo se to u vrijeme kada je ovakva zamisao u pretežno ruralnoj sredini, kakva je bila županjska 50-tih godina prošlog stoljeća, graničila s romantičarskom maštarijom koju je nemoguće provesti u praksu. Zahvaljujući, međutim, Gruberovoj upornosti i političkoj umješnosti (koja je u to vrijeme za ostvarenje takvog cilja i te kako bila potrebna) ova nemoguća "misi-ja" ipak je ostvarena, a muzej se danas s pravom može smatrati najvažnijom institucijom kulture u Županji i cijeloj županjskoj Posavini. Ona je postala, i jest, čuvateljica i promicateljica tradicionalnih kulturno-povijesnih i nacionalnih vrijednosti županjskog kraja kroz brojne i različite izložbene projekte, izdavaštvo i sudjelovanje u svim oblicima kulturno-manifestacijskih programa u sredini u kojoj djeluje. O tome u naslovljenoj publikaciji piše dr. sc. Boško Marijan, kustos županjskog muzeja a u trenutku pripreme i njenog izlaženja i ravanatelj ove ustanove.

U naslovu "Povijest muzeja" (3-9) autor je faktografski i dokumentirano, navodeći pisane izvore podataka, prikazao početke rada 1953., prepreke na koje je prof. Gruber nailazio i borbu za status i integritet ustanove koja se nalazila do 1990. pod posebnim nadzorom aktualnih vlasti. To potvrđuje i činjenica da je muzej 1980. takorekuć unutar kojeg se puno lakše mogao kontrolirati njegov rad nego dok je djelovao kao samostalna ustanova. Kao jedna od radnih jedinica muzej će u sastavu županjskog Narodnog sveučilišta

ostati sve do 1993., kada opet postaje samostalna ustanova.

"Muzej i udruga" (9-12) poglavlje je u kojem je autor najviše prostora posvetio radu Društva prijatelja muzeja u Županji, društva amatera i entuzijasta koji su bili značajna podrška prof. Gruberu, osobito u prvom razdoblju kada se stvarao osnovni fundus građe i predmeta koje su skupljali ili darovali za buduće zbirke, a najviše za etnografsku. Uz prikaz rada ovog društva, Marijan se potrudio da prikaže i rad Matice hrvatske u Županji čije je djelovanje neraskidivo vezano za muzej, do njenog ukidanja 1972. Tu se nalazilo sjedište Ogranka, njegov osnivač i predsjednik bio je S. Gruber, 1971./72. kustos I. Jelić bio je tajnik, a skoro svi članovi Savjeta muzeja istodobno su bili i članovi Matice.

Slijedi poglavlje "Prostor i povijest muzejskih zdanja" (13-16) s nizom vrijednih i zanimljivih podataka o tome kako se muzej postupno, i mukotrpno, izborio za prostore u kojima će smjestiti i izložiti prikupljenu muzejsku građu. Od tri objekta u kojima su danas depoi, izložbeni i radni prostori, arhitektonski je najvrjedniji "Čardak" (spomenik A kategorije), jedini očuvani primjerak vojnokrajške obrambene arhitekture uz Savu, na granici između austrijskog i turskog carstva.

Pod naslovom "Muzejski odjeli i zbirke" (17-20) dr. Marijan nas upoznaje s fundusom zbirki razvrstanih u četiri odjela: arheološkim (s materijalom od prapovijesti do srednjeg vijeka), kulturno-povijesnim (oružje, namještaj, sitni predmeti i pisana građa), etnografskim (drveni predmeti za svakodnevnu uporabu, proizvodi tradicijskih obrta, tekstil i ostalo) i galerijskim u kojem se nalaze neka vrlo vrijedna likovna ostvarenja renomiranih autora.

"Muzeološka djelatnost" (20-26) naslov je u kojem se opisuje kako je muzej dolazio do predmeta, pisane, arhivske i druge građe za pojedine zbirke od 1953. do 2003. Oslanjajući se na

pisanu dokumentaciju navodi brojna imena darovatelja predmeta pa i čitavih manjih zbirki. Vrijedi navesti oporučno ostavljeni arhivski materijal skladatelja, dirigenta i pedagoga Mladena Pozaića i dio ostavštine glazbenika Srećka Albinića, obojice rodom iz Županje. Osim o zaštiti muzejske građe, autor u ovom dijelu publikacije piše i o raznovrsnim izložbenim aktivnostima muzeja u proteklih 50 godina.

U poglavlju "Znanstveno-istraživačka djelatnost" (26-32) autor navodi brojne projekte koje je muzej pokrenuo i ostvario na području arheologije, etnologije i historiografije, samostalno ili u suradnji s kompetentnim pojedincima i znanstveno-istraživačkim ustanovama.

Iako opsegom skromna, "Izdavačka djelatnost" (33-35) nezaobilazni je dio rada županjskog muzeja koji je u okviru edicije "Biblioteka Muzeja u Županji" izdao nekoliko publikacija, poslije uklanjanja rada Matice hrvatske nastavio izdavati Županjski zbornik i čiji su djelatnici objavili nekoliko knjiga iz područja svoje struke. Jedno vrijeme, 1976.-1986., muzej je je izdavao i vlastito glasilo pod nazivom "Čardak" koje je, doduše u vrlo skromnoj tehnici, izlazilo jednom godišnje.

U naslovu "Suradnja" (35-37) nabrojane su ustanove i pojedinci s kojima je županjski muzej ostvario različite oblike suradnje u realizaciji pojedinih projekata ili na neki drugi način. Veći prostor (37-45) autor je "s dužnim i osobitim poštovanjem" odvojio za sve djelatnike zaposlene u Muzeju od 1953. do 2003. navodeći osnovne biografske podatke i njihov doprinos u čuvanju i prezentaciji kulturno-povijesne baštine županjskog kraja, bilo da je riječ o stručnom ili pomoćnom osoblju stalno ili povremeno zaposlenom u ovoj ustanovi. Od 47. do 65. stranice kronološki su navedene sve (148) izložbe, stalne i povremene, koje je muzej postavio i organizirao od osnutka do danas s navođenjem podataka

o autorima, vremenu i prostoru u kojem su realizirane. Na kraju (66-70) citirana je literatura na temelju koje je autor priredio ovu publikaciju.

U Pogovoru dr. Boško Marijan skromno ističe da "se pisanje o malom muzeju vanjskim promatračima i nemora činiti važnim ili značajnim" ali je, s pravom, uvjeren da je to nužno i vrijedno truda jer se kroz povijest muzeja "ogledaju i drugi elementi društvenog i kulturnog razvitka i života u županjskom kraju u drugoj polovici 20. i na početku 21. stoljeća". Vjerojatno i ne htijući, autor ove publikacije zapravo je i sam dao ocjenu njene vrijednosti u promišljanju da svaki kamenčić mora biti na svojem mjestu kako bi mozaik bio cjelovit.

Ivan Jelić

Tomislav ŽIGMANOV, *Bibliografija Hrvata u Vojvodini 1990.-2002.* (Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2005), 62 str.

Tko god je pred sobom imao knjigu Tomislava Žigmanova i tko se iole razumije u značenje kolektivnoga zapamćivanja, svjestan je kolika je vrijednost ove knjige, nevelike opsegom a bogate sadržajem. Nevelik opseg ne znači površnost, nemarnost ili neznanje autora. Naprotiv, vjerujem da bi knjiga bila opsegom puno manja da se bilo tko drugi prihvatio sažimanja u bibliografiju pisane riječi Hrvata u Vojvodini. Žigmanov je iscrpio temu. Vjerujem da mu ništa nije promaklo. Cjelokupno izdavaštvo Hrvata u Vojvodini Žigmanov je poredao po godinama izdanja i po sadržaju te, unutar podtema, po slijedu izlaženja. Načelno se slažem s takvim načinom bibliografitiranja,

kao što se slažem i s kriterijima ulaska u Žigmanovljevu bibliografiju. Dakle, uvršteni su vojvodanski autori koji pišu hrvatskim jezičnim standardom (što god ta sintagma značila); oni koji se deklariraju Hrvatima (i žive u Vojvodini) i javnost ih (vojvodanska) prepoznaje Hrvatima; oni koji su podrijetlom iz Vojvodine ili trenutno žive u Vojvodini (mislim da se ovaj kriterij i kriterij, nazovimo ga, drugi, dijelom preklapaju); te naposljetku oni koji nisu vojvodanski Hrvati (pojednostavimo Žigmanova), a objavili su knjigu koja se sadržajem odnosi na život Hrvata u Vojvodini.

Dakako, možemo razgovarati o ključu prikupljanja građe. Založio bih se za biobibliografsku obradu svih vojvodanskih Hrvata koji su objavili knjigu, na primjer o strojarstvu ili ratarstvu, pa bila ona pisana i nekim drugim jezikom, recimo engleskim, njemačkim ili srpskim; nisu uvršteni ni radovi onih Hrvata koji, istina, pišu, na dijalektu Bunjevaca ili dijalektu Šokaca, no osjećaju se Bunjevcima ili Šokcima, ali ne i Hrvatima. Židovi se nisu odrekli stvaralaštva Jakoba Frassa (Stanka Vraza) ni Ignacija Fuksa (Vatroslava Lisinskog) zato što su se oni pohrvatili i osjećali Ilirima. Međutim, Žigmanov se u drugoj rečenici predgovora ograničio na književnost, malo kasnije i na još neke humanističke znanosti, kao vodeći kriterij pri odabiru tko će biti bibliografski obrađen. Žigmanov je filozof i svjestan je, vidi se to od prve rečenice, nesavršenosti kriterija te nedoumice jasno stavlja u prvi plan. I ostavlja mogućnost iscrpnijega bibliografitiranja knjiške produkcije vojvodanskih Hrvata gdje god oni živjeli, čime god se bavili i kojim god jezikom pisali. Navodi kako je ovo pokušaj – dodajmo, ne baš sramežljiv, već vrlo stručno izveden i tehnički doraden – jer izdavaštvo vojvodanskih Hrvata u navedenom razdoblju (1990-2002) nije bilo ni institucionalno povezano, niti su, što je najgore, Hrvati u tom razdoblju u Vojvodini bili u položaju da slobodno

publiciraju, bez straha za svoju egzistenciju ili egzistenciju svoje obitelji. Izvršno je što je Žigmanov u svojoj *Bibliografiji* osim uobičajenih podataka naveo i kratak sadržaj pojedine knjige. Naime, time je čitatelju omogućio da lakše uroni u izdavaštvo vojvodanskih Hrvata.

Zdenko Samaržija

TKALČIĆ, Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, br. 7/2003., gl. ur. Stjepan Razum (Zagreb: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", 2004.), 648 str.

Sredinom 2004. godine iz tiska je izašao novi svezak Godišnjaka *Tkalčić* koji izdaje istoimeno Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije. Godišnjak je tematski okrenut raspravama i prilogima posvećenim širokom rasponu crkvenih tema, odnosno Godišnjak donosi priloge koji sežu od prvih pisanih spomena Zagrebačke (nad)biskupije do najnovijega doba. Pred nama je sedmi svezak koji sadrži 10 opširnijih rasprava iz povijesti, knjižničarstva, kartografije i sl.

Uvodni dio Godišnjaka sadrži riječ pokrovitelja, odnosno kardinala Josipa Bozanića, nadbiskupa metropolita zagrebačkog (5-6) te prijevod istoga na engleski jezik (7-8). Potom slijedi najopsežniji i svakako najvažniji dio Godišnjaka koji sadržava radove (9-458). Pretposljednji dio donosi prikaze knjiga (459-488), dok nam posljednji dio ovoga broja predstavlja Pravila Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije (489-493), Ljetopis Društva (495-530), Popis društvo-vnih članova (531-537) te tehničke

priloge Godišnjaka poput popisa svjetlopiša te kazala osoba, mjesta i pojmova, pregled sadržaja i ispravke pogrešaka iz 6. broja Godišnjaka (538-647).

Najvažniji dio Godišnjaka, koji sadržava rasprave i priloge (9-458), započinje radom "Sisačka biskupija, sada Zagrebačka, područnica Kaločke prvostolne nadbiskupije u Ugarskoj (1775)." Danijela Farlatija (9-45). Riječ je o raspravi koju je iz latinskog izvornika prevela Branka Molnar, dok je prijevod dopunio te bilješkama popratio Stjepan Razum. Tako je ovdje prvi put objavljen hrvatski prijevod povijesti Sisačke biskupije koju je Farlati 1775. objavio u petom svesku znamenitog djela "Sveti Ilirik". Autor idućega rada naslovljenog "Staleško društvo katoličkih svećenika Hrvatske u službi komunističkog režima" (47-156) je Miroslav Akmadža. Autor nas ovdje upoznaje s pokušajima Komunističke partije Jugoslavije da nakon završetka II. svjetskog rata vjerske zajednice podvrgne svome nadzoru, budući da je u njima vidjela možebitnu opasnost za svoje nesmetano djelovanje. Prema autoru, KPJ je u odnosu prema svim vjerskim zajednicama polučila uspjeh dok joj to jedino nije uspjelo s Katoličkom crkvom, koja je ostala vjerna Svetoj Stolicu. Uvidjevši da represivne metode ne donose rezultate pokrenuta je akcija osnivanja staleških društava katoličkih svećenika, a s ciljem razbijanja jedinstva u redovima Katoličke crkve. Udruženja su imala najviše uspjeha u Bosni i Hercegovini i u Sloveniji, a biskupi su uz potporu Vatikana donijeli odluku kojom je zabranjen rad udruženja i članstvo u njima. Bio je to i jedan od razloga za prekid diplomatskih odnosa Vatikana i Jugoslavije, a s postupkom normalizacije tih odnosa, početkom 60-ih godina XX. stoljeća, udruženje je izgubilo svrhu te je konačno jugoslavenski režim u potpunosti izgubio interes za njegovo daljnje postojanje. Idući rad, "Politika državnih

vlasti prema vjerskim školama u Zagrebačkoj nadbiskupiji 1945.-1966. godine" (157-196) također potpisuje Miroslav Akmadža, a u radu autor na primjeru Zagrebačke nadbiskupije obrađuje problematiku vjerskih škola, odnosno govori kako je jugoslavenski režim Katoličkoj crkvi na sve načine nastojao otežati rad njenih škola, tj. školovanje svećeničkog podmladka. Unatoč nizu zakonskih mjera u pogledu statusa vjerskih škola, slabljenja njihove materijalne snage te raznim metodama pritisaka priljev mladeži u vjerske škole nije smanjen, a Katolička crkva je uspjela zadovoljiti potrebe za svećeničkim podmladkom.

"Prilog poznavanju razvitka župe Imbriovec od srednjega vijeka do sredine 19. stoljeća" (197-249) naslov je rasprave Hrvoja Petrića u kojoj autor, uglavnom na temelju neobjavljene građe, nastoji prikazati razvoj starih srednjovjekovnih župa Imbriovec i Đelekovec koje su nestale u vrijeme protuosmanlijskih ratova. Sredinom 17. stoljeća na prostoru nestalih župa obnovljena je župa Imbriovec. Autorstvo iduća dva priloga potpisuje Lojzo Buturac. U radu naslovljenom "Počeci osnovnoga školstva u Sisku" (251-264) autor nam prikazuje početke osnovnoga školstva koje se u prvo vrijeme provodilo u okrilju Katoličke crkve, u samostanima i župnim dvorovima. Iako se opisuju počeci školstva u Sisku i bližoj okolini valja napomenuti da je slično stanje tada vladalo u cijeloj sjevernoj Hrvatskoj pa je ovo ustvari i svojevrsni prikaz koji bi se mogao primijeniti na šire područje. U radu "Kapela Srca Isusova u Tišini Erdedskoj kod Siska" (265-275) autor je opisao istoimeno naselje i njihovu kapelu. "Medalja kardinala Franje Kuharića" (277-280) kraća je povijesno-umjetnička rasprava u kojoj je Ivan Mirnik ukazao na dosad nepoznatu medalju s likom kardinala Kuharića, a koju je povodom njegova posjeta Samoboru 1983. izradio Franjo Kodrić.

U idućem radu “Knjižnica kardinala Jurja Haulika” (281-290) s. M. Edith Branka Budin ističe značenje kardinala Haulika za Metropolitansku knjižnicu u Zagrebu te daje nekoliko obavijesti o Haulikovoj osobnoj knjižnici, čije se knjige danas čuvaju u Metropolitanskoj knjižnici. Svakako najopsežniji rad ovoga broja Godišnjaka, naslovljen “Popis svećenika Zagrebačke biskupije iz 1501. godine” (291-446), predstavlja nam Stjepan Razum. Naime, autor je ukazao na popis svećenika iz 1501. koji je nastao u svrhu podavanja biskupske ili stolne pristojbe, a u kojem je poimenično popisano 710 svećenika, tj. župnika, duhovnih pomoćnika, oltarista, nadarbenika, milosnika i čazmanskih kanonika. Nadalje, autor ukazuje kako je onodobna Zagrebačka biskupija s još oko 68 navedenih neimenovanih svećenika te sa zagrebačkim kanonicima i nadarbenicima koji nisu popisani imala sveukupno oko 818 svećenika. Prema autoru, popis se tek sada prvi put cjelovito objavljuje, a nakon objave teksta slijedi popis svih 710 svećenika s podacima koji su o njima poznati.

Sedmi Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije zatvara rad “Kršćanska srednjovjekovna karta svijeta iz Ebstorfa (1235.) i najstariji kartografski

spomen grada Zagreba” (447-458) u kojemu Mirela Slukan-Altić progovara o srednjovjekovnim kartama svijeta nastalim tijekom ranog i razvijenog srednjeg vijeka. Označavajući ih iznimnim povijesnim izvorom autorica je ukazala na njihovu prvotno kršćansku ulogu, ali i da takve karte mjestimice sadrže iznimno važne povijesne podatke. Temeljem raščlambe Ebstorfske karte, koju je 1235. izradio predstojnik Ebstorfskog samostana Gervasius von Tilburry, autorica otkriva da je najstariji kartografski spomen Zagreba zabilježen upravo na spomenutoj karti svijeta, odnosno čak sedam godina prije no što će Gradec dobiti povelju slobodnog i kraljevskog grada.

Novi broj Godišnjaka “Tkalčić” svakako predstavlja još jedan dragocjen zbornik radova različite tematike kojima osnovu čini crkvena povijest naših krajeva, ali i k tomu srodne teme. Ujedno, to je još jedan vrijedan pokušaj da se dio hrvatske crkvene povijesti otrgne iz prašine zaborava, a dodatnu vrijednost objavljenih radova predstavlja i činjenica kako je uglavnom riječ o temama obrađenim na izvornom arhivskom gradivu.

Mario Kevo